

JARI ELORANTA
PERTTI HAAPALA
MATTI HANNIKAINEN
PIRJO MARKKOLA
MARKO TIKKA

VUOSISADAN RAKENNEMUUTOS: VÄESTÖ, TALOUS JA TASA-ARVO

Teoksen ensimmäisen osan päätösluku kertoo modernin yhteiskunnan menestystarinan, joka alkaa sisällissodan päättymisestä ja loppuu 2000-luvun alun uuteen tilanteeseen, jossa kansallisvaltio kohtaa globalisaation, sen uhat ja mahdollisuudet. Suomalaisen yhteiskunnan rakenne muuttui 1900-luvun aikana ratkaisevasti tavalla, jossa sisäiset ja ulkoiset tekijät aina lomituivat. Lopputulos oli hyvinvointivaltio, joka tarjosi jäsenilleen ennen näkemättömät mahdollisuudet rakentaa myös omaa elämänsä. Hyvinvointivaltion rakentamiseen tarvittiin tasa-arvopolitiikkaa ja yhteisiä ponnisteluja. Kansallinen yhteisymmärrys, konsensuspolitiikka, oli tietoinen valinta ja myös edellytys pienen maan menestykselle kansainvälisessä talouskilpailussa.

2 000-LUVUN ALUSTA KATSOTTUNA suomalaisen yhteiskunnan kehitys 1900-luvulla näyttää menestystarinalta. Toisen maailmansodan loppuun asti yhteiskunnan historia oli selviytymistarina kovia kokeneesta kansasta, joka menestyi yhtenäisyytensä ansiosta ja säilytti kaikkein tärkeimmän eli itsenäisyytensä. Sittenmin tätä tarinaa vahvistettiin

ajatuksella kansanvallasta eli yhdessä selviämisestä: Suomen asiasta tuli kaikkien kansalaisten yhteinen. Tästä jalostui idea poliittisesta konsensusesta, jota toisen maailmansodan jälkeen alettiin käytännössä edistää tasa-arvopolitiikalla eli hyvinvointivaltion rakentamisella. Sosiaalinen tasoittuminen olikin nopeaa ja merkittävää 1960-luvulta 1990-luvulle asti. Kun maa kansainvälistyi ja menestyi kansakuntien kilpailussa, syyksi löydettiin edellä mainittujen seikkojen lisäksi hyvä koulutus ja innovatiivinen talous, josta vuosisadan lopun idea ”demokraattisesta tietoyhteiskunnasta” sai kimmokkeen. 2000-luvun alussa Suomesta tuli globaali menestyjä niin taloudessa, tasa-arvossa kuin onnellisuudessaakin. Tästä tuli myös kansallisen politiikan ydin: Suomi voi menestyä globaalissa maailmassa samalla tavalla kuin ennenkin eli olemalla nimenomaan Suomi. Tämä tarkoitti yhteisiä ponnisteluja kansainvälisen kilpailukyvyyn edistämiseksi, minkä puolestaan katsottiin tuottavan yhä enemmän yhteistä hyvää.¹

Aikalaisille itselleen vuosisadan menestys ei ollut yhtä selvä asia, vaikka juuri he saivatkin suotuisan kehityksen aikaan. 1900-luvun alussa Suomi oli köyhä maa ja saavutti läntisten teollisuusmaiden elintason vasta 1980-luvulla. Yhteiskunta muuttui 1900-luvulla nopeammin kuin koskaan ennen, mutta vaikeuksien ja ristiriitojen kautta. Kaikille ei käynyt hyvin, eikä aina menty haluttuun suuntaan. Toisaalta suomalaisilla oli vahva perinne ja halu muuttaa yhteiskuntaa paremmaksi, turvallisemmaksi ja tasa-arvoisemmaksi. Sivistys ja nykyaikaistaminen olivat avainsanoja, joilla yhteiskunnan toiminnan tavoitteita kuvattiin. Tätä on jälkikäteen nimetty modernisaatioksi. Modernisaatio tarkoitti pääosin myönteisenä koettuja muutoksia elinkeinoissa, toimeentulossa, terveydessä, perheessä, arjessa, tavoissa ja ajatuksissa.

Suomalaista yhteiskuntaa haluttiin kehittää tiettyyn suuntaan ja kansalaisilla oli myös omat, usein ristiriitaisetkin tavoitteensa. Vahvoista pyrkimyksistä huolimatta lopputulos ei ollut vain tahdon asia, vaan kysymys oli aina myös siitä, mikä oli ylipäättään mahdollista. Voidaankin puhua olosuhteista tai rakenteista. Näitä oli kahdenlaisia: sisäisiä ja ulkoisia. Sisäiset olosuhteet ja rakenteet käsittivät sen, miten suomalainen yhteiskunta oli organisoitunut. Ulkoiset olosuhteet ja rakenteet puolestaan osoittivat, miten yhteiskunnallinen kehitys oli useimmissa asioissa riippuvainen siitä, mitä tapahtui maan rajojen ulkopuolella, esimerkiksi valtiosuhteissa, taloudessa tai kulttuurissa. Tästä näkökulmasta suomalai-

1 Haapala 2017; Kettunen 2008; Heiskala & Luhtakallio 2006.

sen yhteiskunnan menestystä voi tarkastella sisäisenä ja ulkoisena kestävyyttenä, jossa taas oleellista oli sisäinen ja ulkoinen integraatio. Sisäiseen integraatioon kuuluvat erityisesti kansallinen ajattelu (integroiva nationalismi), demokratia ja oikeusvaltion periaatteet sekä hyvinvointivaltion synty ja sen sosiaalinen pohja ja kannatus. Ulkoiseen integraatioon kuuluvat poliittiset ja taloudelliset suhteet Venäjään, Eurooppaan ja globaaliin maailmaan. Näiden sovittaminen synnytti jännitteitä, joista selviäminen oli ratkaisevaa 1900-luvun yhteiskunnan kestävyudessa ja jatkuvuudessa. Jännitteet puolestaan synnyttivät kriisejä ja katkoksia, jotka tunnetaan hyvin: kaksi maailmansotaa, kaksi syvää lamakautta, kylmä sota, 1960-luvun maaltapako, 1970-luvun energiakriisi, Neuvostoliiton hajoaminen ja Euroopan integraatio, uuden teknologian nopea läpimurto, globalisaatio, hyvinvointivaltion kestävyysvaje ja niin edelleen. Näin katsoen 1900-luku olikin kriisien vuosisata. Kriisit olivat muutoksia, joihin oli pakko reagoida, ja niiden yli päästiin sopeutumalla ja muuntautumalla. Jokaisen kriisin jälkeen yhteiskunta oli kuitenkin jossakin mielessä parempi ja kestävämpi, ainakin tasa-arvoisempi, ja samalla sen ulkoiset suhteet olivat muuttuneet.²

Kun edellä mainittuja muutoksia tarkastellaan yhteiskunnan rakenteina, kysymys on väestörakenteesta, taloudesta ja poliittisesta järjestelmästä ja viime kädessä yhteiskunta- ja sosiaalipolitiikasta. Kun näitä rakenteellisia tekijöitä tarkastellaan yhdessä, huomataan, että yhteiskunnan rakenteet eivät ole toisistaan riippumattomia. Yhteiskunnan muutosta selittääkin pitkälle se, miten nämä sisäiset ja ulkoiset rakenteelliset tekijät osuivat yksiin ja miten niiden yhteensovittamisen vaikutuksiin reagoitiin. Yhtä ei näytä olevan ilman toista: esimerkiksi talous ja demografia liittyvät toisiinsa, kuten kuvio 1 osoittaa. Yhtä selvää on, että asiat eivät tapahdu itsestään, ei edes väestön tai talouden kasvu, vaan muutokset ovat ihmisten toiminnan tulosta. Kaiken puuhaamisen yhteenlaskettua määrää sanotaan kansantuotteeksi (arvonlisäys), joka kuvaa aineellisia resursseja. Niiden taso taas kertoo yhteiskunnan instituutioiden toimivuudesta, laadusta ja yhteiskuntapolitiikasta.³

Kun Suomen modernisaatiota sanotaan menestykseksi, tarkoitetaan sillä sitä, että yhteiskunnan rakenteelliset muutokset ovat edistäneet ihmisten tavoittelemaa hyvinvointia, terveyttä, tasa-arvoa ja onnellisuutta.

2 Katkoksista ja polkuriippuvuudesta ks. artikkelit teoksessa Saari 2006.

3 Haapala & Lloyd 2018, 11–18.

Vaikka myös ympäröivä maailma on muuttunut, kehitys ei ole ollut yhtä suotuisaa kaikkialla, ei kaikissa moderneissa yhteiskunnissa eikä varsinkaan niin sanotuissa kehitysmaissa, kuten köyhiä maita alettiin kutsua 1960-luvulla.⁴ Suomikin oli kehitysmaan kaltainen yhteiskunta vielä 1900-luvun alussa ja säilyi 1960-luvulle asti melko köyhänä teollistuneena maatalousmaana mutta muuttui sen jälkeen nopeasti.⁵ Vasta 1900-luvun lopulla Suomi saavutti kansantulossa (henkeä kohti) muut Pohjoismaat ja muistutti niitä muutoinkin instituutioiden, elintason, sosiaalisen yhtenäisyyden, koulutuksen ja muiden vastaavien mittarien osalta.⁶

Kuvio 1 havainnollistaa 1900-luvun ennennäkemättömiä rakennemuutoksia, joita jäljempänä luvussa tarkennetaan. Suomalaisen yhteiskunnan historian kannalta oli aivan ratkaisevaa, miten talous alkoi kasvaa nopeasti ja kuinka mitattu kansantulo ja elintaso kymmenkertaistuivat sadassa vuodessa. Samaan aikaan elinkeinorakenne muuttui agraarisesta teolliseksi. Suurena enemmistönä ollut maatalousväestö lähes hävisi. Silti myös maataloustuotanto kasvoi. Talouskasvu ei tullut tyhjältä vaan pohjautui resursseihin ja osaamiseen. Koulutetun työvoiman määrä moninkertaistui, kun koulutus muuttui harvojen erioikeudesta kaikkien oikeudeksi.⁷ Tuloerot kapenivat jyrkästi, kun kaikki alkoivat vaurastua ja isoja tuloja ja kulutusta verotettiin. Ihmisten menestymisen mahdollisuuksia alettiin tasata tulonsiirtojen avulla. Perheiden pienentyminen muutti ratkaisevasti arkea ja naisten asemaa. Samalla nopea väestönkasvu loppui, ja luonnollinen uusiutuminen jopa pysähtyi 2000-luvulla. Väestön ikääntymisestä alkoi tulla uudenlainen väestöongelma, jota ei osattu kuvitellakaan sata vuotta aikaisemmin.

Suomalaisen yhteiskunnan muutostrendit eivät olleet mitenkään ainutlaatuisia vaan nimenomaan yleisiä ja globaaleja. Samankaltainen muutos on tapahtunut – tai tapahtumassa – kaikkialla. Syvimmältään kysymys on uudentyypisestä evoluutiosta, jossa ihminen hallitsee ympäristöään ja itseään teknologian avulla, joka ulottuu materiaaleista koneisiin ja ihmisen fysiologiaan ja viruksiin. 1900-luvun elintason nousun keskeinen elementti oli ihmisten terveyden radikaali kohentuminen, mikä taas mahdollisti uudenlaisen suunnitelmallisuuden niin yhteiskunnan kuin yksilöiden tasolla. Tämä taas lisäsi merkittävästi yhteisiä resursseja.⁸ Elintason nousu

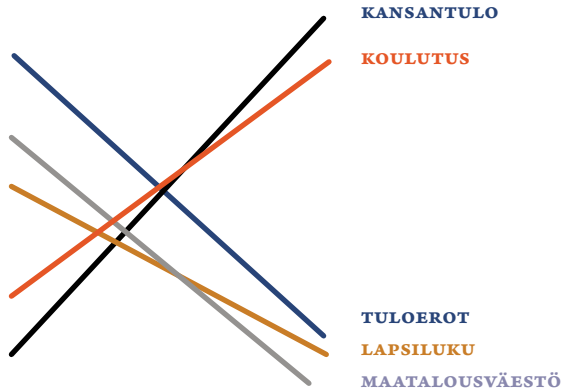
4 Schön 2013, 378.

5 Ks. artikkelit teoksessa Koponen & Saaritsa 2019; Laine ym. 2019.

6 Arnason & Wittrock 2012; Alestalo & Uusitalo 1986; Eloranta & Ojala 2018.

7 Schön 2013, 200.

8 Fogel 2004, 20–42.

KUVIO 1. Megatrendit 1900–2000. Kuviossa on esitetty suora muutos vuosina 1900–2000. Mittarit (suhteellinen muutos 1–10) ovat: bkt/asukas, maatalouden osuus kokonaisväestöstä, lasten lkm./perhe, toisen asteen koulutukseen osallistuvien osuus, ylemmän keskiluokan tulot/keskitulo. *Lähde: SVT.*

mahdollisti – ensi kertaa – myös eriarvoisuuden vähentämisen yhteiskuntapolitiikan avulla. Tämä oli niin sanotun hyvinvointivaltion idea. Aivan vuosisadan lopulla tulo- ja varallisuuserot alkoivat kasvaa uudelleen talouden globalisaation ja valtiollisen säätelyn vähentymisen seurauksena.⁹

Vaikka modernisaatio on projektiivinen käsite, jolla on legitimoitu läntisen Euroopan ja Yhdysvaltojen kehitystietä ja globaalia ylivaltaa, se on ollut myös todellinen muutos.¹⁰ Suomen modernisaatio onnistui jos ajatellaan asetettuja tavoitteita ja lopputulosta. Onnistumista selittää toki suomalaisten oma osaaminen mutta ennen kaikkea onnekas kytkeytymisen kansainväliseen tietoon ja talouteen: Suomi oli ”voittajien” puolella ennen ensimmäistä maailmansotaa tapahtuneessa ensimmäisessä globalisaatioaallossa ja myös 1900-luvun lopun ja 2000-luvun alun toisessa aallossa. Alku tosin oli hidaskas: vuonna 1800 Suomi oli taloudellisesti miltei tasossa Ruotsin kanssa, mutta vuonna 1900 selvästi jäljessä sekä bruttokansantuotteen että reaali-palkkojen osalta. 1900-luvun alkuvuosikymmenille asti Suomen taloudellinen kehitys muistuttikin enemmän Itä-Euroopan kuin Länsi-Euroopan kehityspolkuja.¹¹

9 Therborn 2014, erityisesti 87–118; Piketty 2016.

10 Rostow 1971; Pomeranz 2000, 3–27; Heiskala & Virtanen 2011.

11 Osterhammel & Petersson 2005; Eloranta & Ojala 2018; Pihkala 2001, erityisesti luku II; Arnason & Wittrock 2012.

Suomen yhteiskuntakehitys ei ollut omaehtoista, mutta ei myöskään ulkoa määrättyä kuten koloniaalisissa talouksissa. Kysymys oli siitä, miten ulkoihin tekijöihin ja vaikutteisiin pystyttiin reagoimaan, eli mitkä olivat sisäiset resurssit sopeutua ja muuntua – ja siten hyötyä ympäristön muutoksista.¹² Tässä olivat ratkaisevassa roolissa yhteiskunnan instituutiot eli talous-, väestö-, sosiaali- ja koulutuspolitiikka, jotka heijastivat yhteiskunnan toimintaa, viime kädessä sen kommunikaatiokykyä.

Kansakunnan elinvoima

Väestö, siis ihmiset, on kunkin yhteiskunnan tärkein resurssi. Väestön määrä, kasvu ja rakenne kuvaavat varsin yksiselitteisesti yhteiskunnan kokoa ja tilaa eli voimavaroja. Tämä oli selvää agraariyhteiskunnassa eli Suomessakin vuosisatojen ajan: väkiluvun kasvu heijasti toimeentulo-mahdollisuuksia ja syntyvyys ja kuolleisuus seurasivat sadon tai viljan hinnan vaihteluita.¹³ Suomen väkiluku alkoi mainittavasti kasvaa (yli 0,5 prosenttia) vasta 1700-luvun jälkipuolella. Suomalainen ”väestöräjähdyks” koettiin 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa, kun kohoava elintaso ja terveysolot lisäsivät syntyvyyttä ja alensivat kuolleisuutta. Vuosina 1880–1910 väkiluku kasvoi kahdesta kolmeen miljoonaan eli 1,5 prosenttia vuodessa. Sen jälkeen eli sotien välisenä aikana lapsiluku alkoi alentua ja luonnollinen väestönkasvu hidastua. Toista maailmansotaa seuranneet suuret ikäluokat katkaisivat laskevan trendin, mutta 1960-luvulla niin sanottu demografinen transiitio vahvistui. Se tarkoitti sananmukaisesti väestöllistä muuntumista: sekä kuolleisuus että syntyvyys laskivat pysyvästi. Ihmiset elivät pidempään mutta väestönkasvu hidastui.¹⁴

Muutoksen myötä vanha tapa turvata perheen tulevaisuus mahdollisimman suurella lapsimäärällä alkoi hävitä. Aikaisemmin sanottiin, että ”lapsi toi leivän tullessaan”, koska perheenlisäys toi maatilalle työvoimaa ja jatkuvuutta. Sotien välisen ajan uusi sanonta, jonka mukaan ”ennen lapsia saatiin, nyt niitä tehdään”, kuvasti asenteen muutosta ja valintaa.¹⁵ Kun lapsista yhä useampi – ja myöhemmin lähes kaikki – jäi eloon, lasten lukumäärää oli järkevää rajoittaa perheissä. Pienempi perhe nosti elintasoa ja mahdollisti äidin työssäkäynnin kodin ulkopuolella. Maaseudulla lapsi-

12 Lloyd ym. 2013.

13 Nummela 2018, 94–97; Turpeinen 1979.

14 Voutilainen & al 2020.

15 Waris 1932, 126.

luku aleni hitaammin, ratkaisevasti vasta 1960-luvulla. Vasta tällöin myös ehkäisyvälineiden laatu ja saatavuus alkoivat parantua ja yleinen ilmapiiri kääntyi suosimaan syntyvyyden säännöstelyä ja ehkäisyä. Ehkäisy pillerit yleistyivät 1960-luvulla, vapaampi aborttilaki hyväksyttiin vuonna 1970 ja avoliitot alettiin hyväksyä 1970-luvulla. Siihen asti avopari oli paheksuttava ”susipari”.¹⁶ Tämä oli aikalaisille asennekysymys, mutta koko yhteiskunnan mitassa se oli myös resurssikysymys, kun väestön koulutus ja liikkuvuus – ja siten tuottavuus – lisääntyivät nopeasti.

Sekä syntyneisyyden nousu että sen alentuminen olivat seurausta väestön parantuneesta terveydestä ja 1900-luvulla nimenomaan lääketieteen ja terveydenhuollon edistymisestä sekä paremmasta ravinnosta.¹⁷ Vasta tällöin alettiin vakavasti ajatella, että terve väestö on yhteiskunnan rikkaus, sen elinvoima niin taloudessa kuin sodassa, kun taas huono terveys oli paitsi henkilökohtainen ongelma myös taloudellinen rasite ja yhteiskunnan resurssien vajaakäyttöä. Tästä ajatuksesta syntyi moderni väestöpolitiikka, jota alettiin Suomessa toteuttaa tarmokkaasti 1920-luvulla. Työ aloitettiin lasten terveydestä, ja sittemmin Suomesta tuli lastenhuollon ja alhaisen lapsikuolleisuuden mallimaa.¹⁸ Väestöpolitiikan keinot olivat osin myös julmia, kuten vammaisten pakkosterilisaatiot, lasten huostaanotot ja vähemmistöjen syrjintä.¹⁹ Pitkällä aikavälillä muutos väestötasolla oli kuitenkin merkittävä: ihmisten terveys kohentui ja työpanos lisääntyi, elinikä piteni ja elämä oli laadukkaampaa. Samalla väestönkasvu hidastui – mutta nyt syy oli ensi kertaa elinolojen parantumisen ja siihen liittynyt perhesuunnittelu eikä reagointi vaikeuksiin. Lopulta Suomen luonnollinen väestönkasvu pysähtyi kokonaan 1900-luvun lopulla ja väestö alkoi nopeasti vanheta, mitä vauhdittiin niin sanottujen suurten ikäluokkien vanheneminen. Suuret ikäluokat eli vuosina 1945–1955 syntyneiden ikäluokat olivat kaksi kertaa suurempia kuin edeltävät ja seuraavat ikäluokat. Tästä syntyi aivan uudenlainen väestöongelma, ikääntyminen, jonka vaikutukset alkoivat tuntua Suomessa 2010-luvulla.²⁰

1900-luvun lopussa väestöä ei enää kutsuttu yhteiskunnan elinvoimaksi vaan ”osaamisresurssiksi” ja vanha väestöpolitiikka, joka korosti

16 Haavio-Mannila 1968.

17 Harjula 2007; Saaritsa 2016. Vuorinen (2006) kuvaa päinvastaisen tilanteen 1800-luvun puolivälissä, jossa terveydenhoitojärjestelmä ei vaikuta kansanterveyteen ja aliravitsemus on yleistä; globaalia kehityksestä ks. Fogel 2012, erityisesti luvut 4–5.

18 Nieminen 1941, 7–8, 119–120.

19 Harjula 2007; Harjula 2015; Hytönen ym. 2016.

20 Alestalo, 2007; Karisto 2005, 17–58; terveyspolitiikasta ks. Harjula 2015, luvut III–V.

kansakunnan terveyttä, muuttui yksilölliseksi terveydenhuolloksi ja sosiaalipoliitikaksi. Tosin edelleen keskeinen perustelu terveyttä edistäville investoinneille, kuten sairauksien ennaltaehkäisylle, tehokkaalle hoidolle ja pidemmille työurille, oli taloudellinen: terveys luo talouskasvua ja se vuorostaan hyvinvointia.²¹ Vähenevä työvoima oli korvattava paremmalla tuottavuudella, jota taas terveys ja koulutus edistivät merkittävästi. Aivan samalla tavalla on perusteltu koulutusta: ensin sivistyksen ja kansalaistaitojen tärkeydellä, sitten sosiaalisella menestyksellä ja viimeksi kansantalouden edulla. Tämä kaikki oli retoriikkaa, mutta sillä oli myös materiaaliset syynsä ja seurauksensa: hyvinvointiyhteiskunnan ylläpito.²²

Väestönmuutos yllättää aina

Väestönkehitys oli suurin yllätys 1900-luvun yhteiskuntakehityksessä, vaikka se jälkikäteen on ymmärretty ikään kuin normaaliksi kehityskuluksi. Mitään 1900-luvulla toteutuneita väestömuutoksia ei kuitenkaan ollut näköpiirissä 1800-luvulla, eikä niitä osattu omana aikanaan ennakoida. Silti Suomen väestönkasvu muistutti muiden Euroopan maiden kehitystä: ensin nopea kasvu 1800-luvulla ja siihen liittyvä ennennäkemätön muuttoliike ja sen jälkeen kuolleisuuden ja syntyvyyden lasku. Toisen maailmansodan jälkeen syntyneet suuret ikäluokat olivat Suomessa poikkeuksellisen runsaslukuiset. Tämä näkyi sittemmin nuorison ja työikäisen väestön määrän selvänä kasvuna 1960-luvulta 1980-luvulle. Samalla tavalla 1900-luvun alun korkea syntyvyys ja alentunut kuolleisuus kasvattivat nuorten aikuisten määrää 1920- ja 1930-luvuilla. Tätä sosiaalipoliitikko Heikki Waris piti onnekkana myös sotaväen tarvitseman miesvoiman kannalta: ”Tämä väestön ikärakenne on yhtenä tekijänä luonut edellytykset itsenäisyyden ajan tuotantoelämän uskomattoman nopealle laajenemiselle sekä myös sille puolustuslaitoksen elävälle voimalle, joka on herättänyt laajalti ulkopuolisten huomiota.”²³

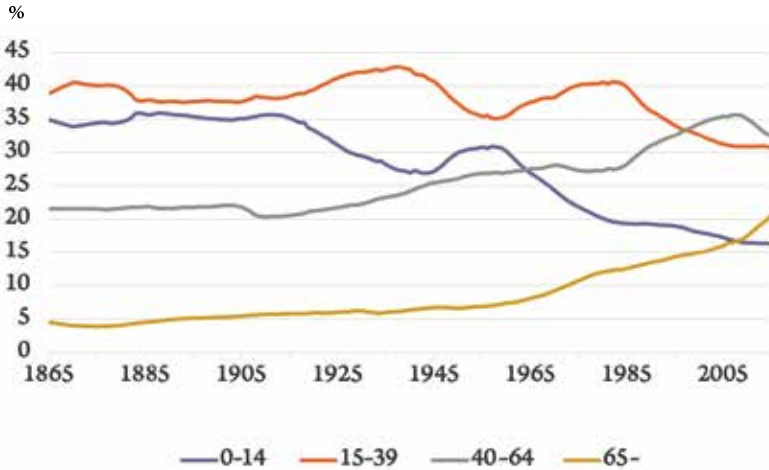
Väestön ikärakenne alkoi muuttua huomaamattoman radikaalisti toisen maailmansodan jälkeen, kun vanhimpien ihmisten väestöosuus jatkoi kasvuaan (kuvio 2). Tätä kehitystä ei tuolloin nähty ongelmana vaan saavutuksena. Eikä väestöllinen huoltosuhde (lasten ja vanhusten määrä suhteessa työikäisiin) juurikaan muuttunut vuosikymmeniin, koska sa-

21 Harjula 2015; Kuusi 1961, 9–12.

22 Hjerpe & Hjerpe 1992.

23 Waris 1948, 36–37; Lindberg 2014.

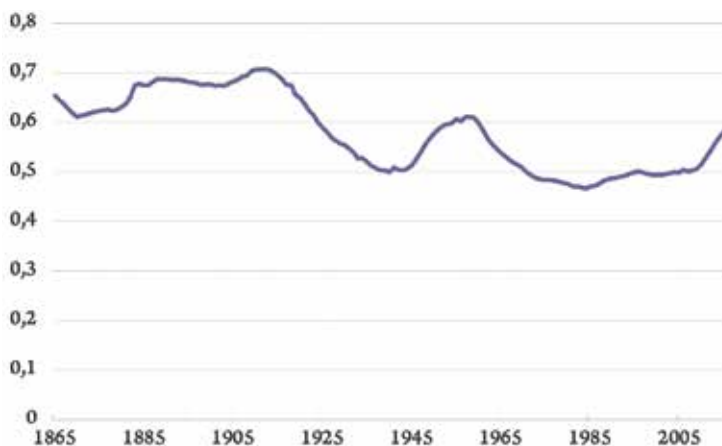

KUVIO 2. Väestö ikäluokittain Suomessa vuosina 1865–2015. *Lähde: Findikaattori, Tilastokeskus.*

maan aikaan lasten lukumäärä väheni. Huoltosuhde oli tulonsiirtojen ja palveluiden rahoittamisen näkökulmasta poikkeuksellisen suotuisa 1960-luvulta lähtien, koska työikäistä eli niin sanottua maksavaa väestöä oli paljon. Väestöllinen huoltosuhde alkoi heiketä selvästi vasta 2010-luvulla, ja syynä tähän oli yli 65-vuotiaiden määrän nopea kasvu. Vuonna 2015 yli 65-vuotiaita oli noin 1,1 miljoonaa eli lähes kaksi kertaa enemmän kuin 30 vuotta aikaisemmin, kolme kertaa enemmän kuin 50 vuotta aikaisemmin ja kahdeksan kertaa enemmän kuin 1900-luvun alussa. Toisin sanoen väestöllinen huoltosuhde oli koko 1900-luvun ajan ”melko hyvä” ja tasainen, mutta eri syistä: sata vuotta sitten oli elätettävänä suuri joukko lapsia, 2000-luvun alussa taas suuri joukko vanhempaa väestöä. Silti huoltosuhde oli vuosituhaten vaihteessa edelleen parempi kuin 1900-luvun alussa. Tässä mielessä ikääntymisen ”taakka” oli 2000-luvun alussa vielä edessä (kuvio 3 seuraavalla sivulla.)

Ikärakenteen muutokset liittyvät elinajanodotteeseen, joka ilmaisee, kuinka paljon tietyn ikäisillä ihmisillä on keskimäärin elinaikaa jäljellä. 1800-luvun lopulta alkaen elinajanodote kasvoi, mikä johtui ennen kaikkea imeväis- ja lapsikuolleisuuden laskusta, kun infektiosta ja niiden hoidosta saatiin uutta tietoa ja pikkulasten hoito parani. Lasten odotettavissa oleva elinikä alkoi nousta aiemmin kuin aikuisten elinajanodote, joka ei kasvanut 1900-luvun ensimmäisellä puoliskolla etenkin miesten osalta juuri lainkaan. 65-vuotiaiden odotettavissa olevassa elinikä alkoi nousta

KUVIO 3. Suomen väestöllinen huoltosuhde 1865–2015. Kuviossa on esitetty alle 15- ja yli 65-vuotiaiden yhteisen lukumäärän suhde 15–64-vuotiaisiin eli niin sanottuun aktiiviväestöön. *Lähde: Findikaattori, Tilastokeskus.*

vasta toisen maailmansodan jälkeisinä vuosikymmeninä. Elinajanodotteen kehitys oli seurausta terveemmistä nuorista aikuisista ja siitä, että koko väestöä varten luotiin tehokkaammat terveydenhuolto- ja eläkejärjestelmät. 2000-luvun aikana elinajanodotteen kokonaiskasvu on taas johtunut pääosin yli 65-vuotiaiden jäljellä olevan elinajan pidentymisestä. Sitä selittävät parantuneet elinolot ja lääketieteen edistys: ennenaikaiseen kuolemaan johtaneet sairaudet, kuten sydäntaudit ja syövät, ovat nykyisin paremmin hoidettavissa tai niihin sairastutaan myöhemmin, eli ihmisillä on selvästi enemmän terveitä elinvuosia.²⁴

Elinajanodotteessa on ollut selviä eroja miesten ja naisten sekä sosioekonomisten ryhmien välillä. Kun 1900-luvun alussa eroa naisten eduksi oli noin kolme vuotta, vuonna 1978 naiset elivät keskimäärin yhdeksän vuotta miehiä pidempään. Sen jälkeen ero kaventui samalla kun kummankin sukupuolen elinajanodote nousi nopeasti. Vuonna 2015 vastasyntyneen tytön elinajanodote oli 84,1 vuotta ja pojan 78,5 vuotta. Ero ja ajallinen viive on silti huomattava: poikien elinajanodote oli sama kuin se oli tytöillä 1980-luvun alussa. Tämän täytyy johtua pääosin elintavoista

24 Koskinen ym. 2007 (myös liitetaulukko 11); Hannikainen & Vauhkonen 2012, taulukko sivulla 452 ja siinä mainitut viitteet.

TAULUKKO 1. Eri ikäisten ihmisten elinajanodotteet (vuotta) sukupuolen mukaan vuosina 1761–2015.

SYNTYMÄ- VUOSI	NAISET			MIEHET		
	0 v.	15 v.	65 v.	0 v.	15 v.	65 v.
1761–1772	35,7	43,8	11,2	33,4	43,3	11,2
1871–1880	42,2	46,4	10,9	39,5	44,8	10,2
1921–1930	55,1	49,7	12,5	50,7	45,7	11,3
1951–1955	69,8	57,6	13,2	63,4	51,7	11,2
1961–1965	72,6	59,2	13,7	65,4	52,5	11,4
1971–1975	75,2	61,3	15,1	66,7	53,1	11,8
1981–1985	78,4	64,1	17,3	70,1	55,8	13,1
1991–1995	79,7	65,2	18,2	72,1	57,7	14,2
2001–2005	81,9	67,2	20,1	75,1	60,5	16,2
2011–2015	83,7	69,0	21,4	77,8	63,1	17,8

Lähteet: Koskinen ym 2007, liitetaulukko 11. Tilastokeskuksen PX-Web-tietokannat.

ja -oloista: ero syntyy jo nuoruudessa mutta kasvaa keski-ikässä ja sen jälkeen.

1900-luvun alkupuolella elämän pituus oli riippuvainen sosiaalisesta asemasta, mutta ei kuitenkaan ratkaisevasti, koska ennenaikaisen kuoleman riski oli suuri kaikilla ihmisillä tartuntatautien yleisyyden ja sairaanhoidon kehittymättömyyden vuoksi. Terveyserot tasoittuivat 1980-luvulle asti elintason nousun, paremman hygienian, jääkaappien yleistymisen ja 1970-luvun terveyskeskusten ansiosta. 1980-luvun jälkeen erot taas hieman kasvoivat. Yhä edelleen sosiaalinen asema vaikuttaa elinajanodotteeseen: johtajat ja toimihenkilöt elävät työntekijöitä pidempään, ja miesten kesken erot ovat suurempia kuin naisilla. Työntekijämiesten elinajanodote oli 2000-luvun alussa sama kuin ylempien toimihenkilömiesten 1970-luvulla. Toisaalta työntekijänäisten elinajanodote oli korkeampi kuin toimihenkilömiesten, eli sukupuoli oli näin mitaten merkittävämpi selittäjä kuin taloudellis-sosiaalinen asema. Olennaisinta oli kuitenkin kaik-

kien suomalaisten elinajanodotteen selvä nousu, jota vasten negatiiviset poikkeukset ja henkilökohtaiset terveyserot alkoivat korostua, ja tämän mukana lisääntyi puhe perimästä ja elämäntavasta.²⁵

Väestön ikääntymistä ei nähty 1900-luvun Suomessa ongelmana, vaan pidempi elämä oli tavoite. Kun se saavutettiin ja syntyvyys aleni samaan aikaan, edessä oli uudenlainen ongelma: yhä vanhemmat elävät yhä kauemmin. Esimerkiksi 2010-luvulla 65 vuotta täyttäneiden arvioitiin elävän keskimäärin vielä ainakin 20 vuotta.²⁶ Tämän ikäryhmän elinajanodote oli siis kymmenen vuotta enemmän kuin sata vuotta aiemmin ja viisi kuusi vuotta enemmän kuin 1960-luvun alussa. Koska näitä suurten ikäluokkien vanhuksia tulee olemaan erityisen paljon ja koska syntyvät ikäluokat puolestaan ovat ennätysellisen pieniä, vanhimpien ihmisten osuus väestöstä kasvaa nopeasti ja synnyttää kustannusongelmia sekä terveydenhuoltoon että eläkemenoihin. Ilmiö ei ole ainoastaan suomalainen, vaan vastaavanlainen uusi tilanne vallitsee kaikissa moderneissa yhteiskunnissa. Väestörakenteen muutos on vaikuttanut – ja vaikuttaa jatkossakin – yhteiskunnan instituutioihin ja rakenteisiin sekä väestöpolitiikkaan. Tässäkin mielessä yhteiskunta muuttui jyrkästi sadassa vuodessa.²⁷

Ihmiset liikkuvat

Väestönkehityksen arviointi ei ole onnistunut koskaan hyvin. Väestönkasvua on pääsääntöisesti aliarvioitu, mutta 1970-luvun Suomessa se yliarvioitiin, kun kunnat tekivät omat ”väestösuunnitteensa” ja jokainen kunta kuvitteli kehittyvänsä ja kasvavansa.²⁸ Koko 1900-luvun sekä kuolleisuus että syntyvyys laskivat ennakoitua nopeammin. Suuret muuttolikkeet tulivat yllättäen niin 1900-luvun alussa, 1960-luvulla kuin 2000-luvullakin. Siirtolaisuudesta tuli laaja ja puhuttu ilmiö 1800-luvun lopulla, mutta sen yhteyttä yhteiskuntakehitykseen ei nähty. Sen syyksi esitettiin materialismi ja seikkailunhalu.²⁹ Taloustieteilijä O. K. Kilpi tosin näki 1900-luvun alussa, miten siirtolaisuus oli seuraus paitsi väestönkasvusta myös uudesta kapitalistisesta talousjärjestelmästä, jonka etenemistä sen ajan yhteiskuntapolitiikka pyrki jarruttamaan. Maailma oli kuitenkin muuttunut ja ihmiset sen mukana, kuten Kilpi kirjoittaa:

25 Uusitalo 2011, 16–17; 69–70.

26 Uusitalo 2011.

27 OECD 2017; Bonoli & Shinkawa 2005.

28 Haapala 1989.

29 Kilpi 1917, 163.

Kapitalistisen ajan suoma teoreettinen mahdollisuus yksityisille poikkeustapauksissa taloudellisesti ja sosiaalisesti ylenemään, on riittävä pitämään miljoonia jännityksessä. Se on riittävä pitämään miljoonia sen onnen tavoittelussa, joka jokaiselle voi sattua. Se on riittävä synnyttämään ja pitämään pystyssä sen taloudellisen ja sosiaalisen ponnistelun, joka on ominainen kapitalistiselle ajalle – –. Vähemmän silloin merkitsee, että tämä päämaali, johon niin kiivaasti pyritään, jota niin kiihkeästi tavoitellaan [– –] useimmissa tapauksissa on vain kiiltokuva. Että se on fata morgana; kesä, joka ei koskaan tullut. *Tämä kiiltokuva on kuitenkin olemassa. Ja se on ratkaiseva.*³⁰

Kansainvälistyvä talous ja uusi vapaus saivat siis ihmiset liikkeelle. Samalla käsitykset omista mahdollisuuksista muuttuivat nopeasti.

Muuttoliike Ruotsiin 1960-luvulla tuli sekin yllätyksenä, ja jälleen syynä oli oman maan ahdinko ja vieraan maan paremmat palkat. Suomi oli sadan vuoden ajan maastamuuttajien maa. Amerikan ja Ruotsin siirtolaisuuden yhteinen ”kokonaistappio” oli puoli miljoonaa ihmistä, mikä oli Suomen asukaslukuun nähden paljon. Vasta 1990-luvulla vaurastuneesta Suomesta tuli maahanmuuttajien maa, mutta huomattavasti pienemmässä mitassa. Työperäinen maahanmuutto oli varsin pientä (lähinnä Virosta), vaikka Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen odotettiin siirtolaisaaltoa Venäjältä.³¹ Sitä ei kuitenkaan tullut, lukuun ottamatta Suomen kansalaisuuden saaneita inkeriläisiä. Vasta 2000-luvulla Suomessa asuvien ulkomaalaistaustaisten määrä ylitti 100 000 henkeä eli kaksi prosenttia koko väestöstä.³²

Siirtolaisuuden lisäksi maan sisäinen muuttoliike tyhjensi maaseutua ja varsinkin itäistä ja pohjoista Suomea koko vuosisadan. Tätä valiteltiin, mutta korkea syntyvyys riitti paikalliseen työvoimatarpeeseen. Yllätys oli se, että 1960-luvulla kaikille ei enää riittänytkään töitä. Alkoi ”maaltapako”, ja maatalousvaltaisten kuntien väestö lakkasi uusiutumasta jo 1970-luvulla. Tehokaskaan aluepolitiikka tai kylätoiminnan elvyttäminen (esim. *Elävä maaseutu* -kampanja) eivät pysäyttäneet kehitystä. Yllätyksenä tullut 300 000 työikäisen ihmisen muutto Ruotsiin oli suonenisku sekä taloudellisesti että demografisesti. Useimmille asianosaisille, eli nuorille maalaisille, maaltamuutto oli helpotus, kun he löysivät uuden elinkeinon ja korkeamman elintason. Kaikkiaan miljoonan ihmisen muutto

30 Kilpi 1917, 106; 1915, 73–87.

31 Vartia & Ylä-Anttila 1993, 297–299.

32 Suomen tilastollinen vuosikirja (STV) 2017, 436–438.

pois maaseudulta vuosina 1950–1975 ratkaisi maaseudun ”liikaväestöongelman”, jota oli murehdittu ja paisuteltu jo vuosisadan alussa. Kansantalouden näkökulmasta muuttoliike vastasi kasvavien alojen työvoimatarpeeseen, helpotti työttömyyttä ja edisti rakennemuutosta, jossa tuotanto siirtyi alhaisen tuottavuuden aloilta (maataloudesta) tuottavammille aloille (teollisuuteen ja palveluihin).³³ Aikansa vaikuttaja Heikki Waris kirjoittikin, miten maaltapako oli edistystä.³⁴ Kolikon toinen puoli oli, että autioituva maaseutu joutui kutistuvan väestön ja supistuvan talouden kierteeseen, jota valtio yritti tulonsiirroilla hidastaa – puhumattakaan siitä, että ”rakennemuutos” oli sadoille tuhansille ihmisille masentava kokemus. Kuvaavaa on, että vuonna 1950 maaseudulla asui 357 000 alle 5-vuotiasta lasta. Vuonna 2000 heitä oli enää 57 000 ja näistäkin vain pieni osa viljelijöiden lapsia.³⁵

Edellä kuvattu väestönkehitys oli tulosta ihmisten muuttuneesta käytäytymisestä, mutta ennen kaikkea se oli rakenteellinen muutos, jossa demografia, talouskehitys ja elinkeinorakenteen muutos liittyivät toisiinsa, mutta eivät suoraan eikä suunnitellusti vaan yllättävällä tavalla ja eriaikaisesti (kuvio 4).

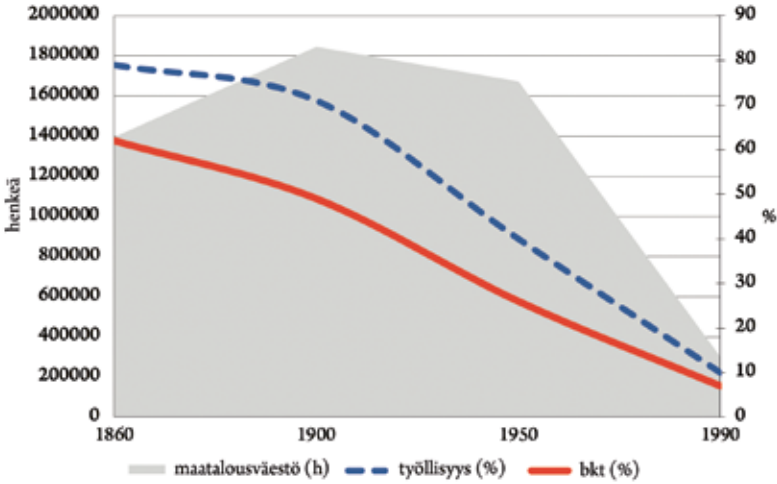
Taloudellinen rakennemuutos alkoi jo 1800-luvulla, kun työvoimavaltaisen alkutuotannon (maa- ja metsätalous) osuus kansantulosta kääntyi laskuun, kun teollisuus ja kauppa kasvoivat alkutuotantoa nopeammin. Silti maatalouden työvoiman määrä edelleen kasvoi, koska tuottavuus pysyi alhaisena. Maatalousväestön kokonaismäärä (ml. perheet) jatkoi kasvuaan 1930-luvulle asti maaseudun korkean syntyvyyden ja uusien pientilojen perustamisen ansiosta. Suunta väestönkehityksessä oli siis päinvastainen kuin taloudessa. Sama toistui sotien jälkeisessä poikkeustilanteessa, kun jälleen perustettiin uusia tiloja (rintamamiestilat) ja ennätysmäärä uusia perheitä. Maaseudulle syntyi huomattava liikaväestö suhteessa tulevaan työvoimatarpeeseen. Tämä paljastui, kun lapset kasvoivat ja maa- ja metsätalouden koneistuminen vihdoinkin kiihtyi 1960-luvulla. Maaseudun ”ylimääräiset” lapset muuttivat pois maaseudulta 1950-luvun lopulta alkaen, mutta erityisesti 1960-luvun jälkipuolella, jolloin monen kunnan väkiluku romahti.

Maaltapako oli siis seurausta sekä aikaisemmasta väestökehityksestä että varsinkin talouden nopeasta rakennemuutoksesta, jossa näkyvin

33 Haapala 2004, 233–254.

34 Waris 1968, 33, 150–155.

35 Haapala 2004.

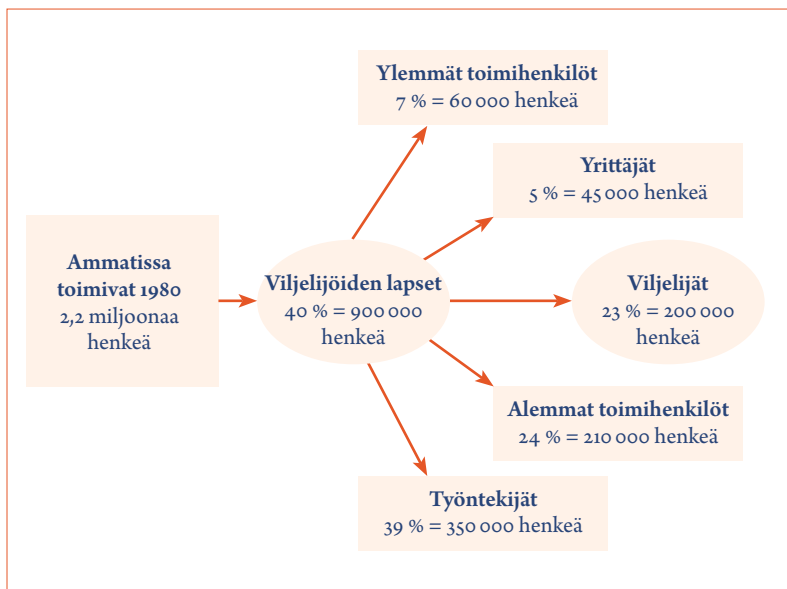

KUVIO 4. Maatalousyhteiskunnan häviö 1860–2000. Alkutuotannon bkt-osuus (%) kuvaa sen osuutta koko kansantaloudesta ja työllisyysosuus (%) koko työvoimasta. Maa- ja metsätalousväestön määrä on elinkeinon piirissä oleva kokonaisväestö eli työvoima perheineen. *Lähde: SVT.*

piirre oli maatalouden työvoiman jyrkkä väheneminen. Samanaikaisesti maataloustuotanto kuitenkin kasvoi, koska tuottavuus parani merkittävästi koneiden ja lannoitteiden ansiosta. 2000-luvun alussa maatalousväestö oli supistunut muutamaan prosenttiin koko väestöstä ja maatilojen määrä oli jälleen sama kuin 1800-luvun lopulla. Tilat olivat paljolti samoja vanhoja, kun 1900-luvulla perustetut uudet pientilat olivat hävinneet.³⁶

Suurten ikäluokkien purkautuminen maaseudulta selittää myös sotien jälkeistä poikkeuksellisen suurta sosiaalista liikkuvuutta, joka sai suomalaisen yhteiskunnan näyttämään varsin tasa-arvoiselta, kun ajatellaan sosiaalisen nousun mahdollisuutta. Liikkuvuus lisääntyi kaikissa väestöryhmissä, mutta määrällisesti suurin muutos koski pikkutilojen lapsia, jotka sijoittuivat aikuistessaan kaupunkilaisammatteihin ja paljolti myös keskiluokkaan (ks. kuvio 5 seuraavalla sivulla). Sosiaalinen nousu ja menestyksen riippumattomuus vanhempien varallisuudesta oli Suomessa aina 1990-luvulle asti yleisempää kuin ehkä missään muussa (mitatussa) maassa. Tätä selittävät paitsi koulutusmahdollisuudet myös ”lähtötaso”, eli tässä tapauksessa

36 Haapala 2004.

Kuvio 5. Viljelijäväestön sosiaalinen liikkuvuus vuosina 1950–1980. *Lähde: Laskettu aineistosta Pöntinen & Alestalo 1983.*

pitkään jatkunut agraarisuus ja köyhyys.³⁷ Rakennemuutos synnytti paljon sosiaalisia ongelmia varsinkin maaseudulla, kun tuttu elämämpiiri hajosi ja toiveet eivät toteutuneet. Silti suuren enemmistön toimeentulo ja elämä kohentuivat. Tässä mielessä agraari-Suomen häviö oli onnistunut kriisi: lopputulos oli aikalaistenkin mielestä parempi yhteiskunta.

Kestävä demokratia

Suomen nuori valtio sai demokraattisen hallitusmuodon kesällä 1919. Se oli aikanaan suuri askel tuntemattomaan, varsinkin kun välittömässä muistissa olivat edellisten vuosien katastrofiin johtaneet kokeilut, työväntasavalta ja kuningaskunta. Sata vuotta myöhemmin yhtäläiset poliittiset oikeudet, parlamentarismi ja oikeusvaltio näyttävät itsestään selvältä tieltä, jota oli pakko kulkea. Kaikki muu vaikuttaa haihattelulta tai harhapoluilta, jotka jäävät toteutumattoman historian hämärään. Toisaalta 1900-luvun historia oli täynnä demokratian kriisejä niin Suomessa kuin

³⁷ Haapala 2006; Therborn 2014, 138–141.

muuallakin. Niitä ei suunniteltu demokratian koetinkiviksi, vaan asiat menivät toisin päin: demokratia oli ulospääsy kriisistä, mutta ei suinkaan ainoa vaihtoehto. Suomessa selvittiin sodista sekä poliittisista, taloudellisista ja sosiaalisista kriiseistä tekemällä pakkosovinto. Jälkikäteen tarkasteltuna tämä ratkaisu näyttää viisaalta konsensuspolitiikalta.

Sisällissota jälkivaikutuksineen, vuosien 1930–1932 oikeistokriisi, toinen maailmansota kaikkine seurauksineen sekä 1960- ja 1990-lukujen rakennemuutokset olivat vuosisadan kriisejä, joista selvittiin – monista Euroopan valtioista poiketen – poliittisen kompromissin avulla. Kriisit eivät hajottaneet yhteiskuntaa, vaan niistä tuli alku huomattaville uudistuksille ja muutoksille, joilla parannettiin yhteiskunnan kestävyyttä myös tulevaisuuden kriiseissä – joita ei tosin osattu ennakoita.³⁸ Tavallinen kaava ratkaista kriisejä oli yhteiskunnallisten tulo- ja koulutuserojen tasaaminen ja kansalaisten vaikutusmahdollisuuksien ja oikeuksien vahvistaminen. Näin tehtiin kaikissa länsimaissa, yleensä pakon edessä, jotta selvittiin pahimman yli.³⁹

Kriisit ja kompromissit

Suomalaisen yhteiskunnan poliittinen selviytymiskyky oli sidoksissa kolmeen keskeiseen tekijään. Nämä olivat sisäinen tai ulkoinen pakko, keskiryhmien poliittinen valta sekä taloudelliset ja sosiaaliset realiteetit eli yhteiskunnan rakenne. Akuuteissa kriiseissä poliittiset keskiryhmät pakottivat laidat järjestykseen turvaamalla valtiollan toimintakyvyn – paitsi vuosina 1917 ja 1918. Sen sijaan vuosina 1905 ja 1919, 1930-luvun alussa sekä sota-aikana ja sen jälkeen oli välttämätöntä tehdä yhteiskuntaa säilyttäviä ratkaisuja omista eduista välittämättä. Jälkikäteen huomattiin se, mikä oli pakko hyväksyä: kriisien seurauksena tulo- ja varallisuuserot pienenivät, kun veroja korotettiin ja menetyksiä ei korvattu. Varakkaat joutuivat tinkimään varallisuudestaan ja varattomat antoivat henkensä yhteisen asian puolesta. Tätä havainnollistaa esimerkiksi Väinö Linnan ironisesti kuvaama Pentinkulman ensimmäinen sankarivainaja Valtu, jonka isoisä, vähäosainen Preeti tokaisee: ”Rauhan aikana se on toi isänmaan asia vähän niinku paremman väen asia, mutta sota-aikana sitä voi köyhempiki koittaa”.⁴⁰

Kriisit eivät selitä kaikkia 1900-luvun uudistuksia, mutta usein jo kriisien pelko vaikutti myönteisesti yhteiskunnan kehitykseen. Tämä näkyy

38 Haapala 2017 ja sen lähteet.

39 Piketty 2016, 449–469; Scheidel 2017, 130–173, 343–368.

40 Linna 2000, 450.

hyvin 1920-luvun suurissa uudistuksissa, joita oli suunniteltu jo pitkään – jopa ennen maailmansotaa, jolloin kaikki reformihankkeet pysähtyivät. Kun sisällissodan jäljet oli korjattava, ilmapiiri oli valmis nopeille päätöksille ja pikkuseikat saivat unohtua. Mahdottomana pidetty torpparilaki hyväksyttiin kesällä 1918 niin sanotussa tynkäeduskunnassa ilman sosialistien ääniä. Samoin kävi toisen maailmansodan jälkeen ja 1960-luvulla: sosiaalipoliittiset uudistukset tehtiin nopeasti, kun paine oli kova. Pakko synnytti poliittisia ryhmiä, jotka kykenivät toimimaan yhdessä. Samalla suljettiin aina joku päätöksenteon ulkopuolelle. 1920-luvun lopulla ensin kommunistien ja pian sen jälkeen oikeistoradikaalien ryhmien toimintaa rajoitettiin pakkotoimin. Toisen maailmansodan jälkeen äärioikeistolaisten – aikaisempien isänmaallisten – järjestöjen kieltäminen oli ulkopoliittinen välttämättömyys, mutta myös askel maan sisäiseen sopuun. Kun oikeiston, sosialidemokraattien ja maalaisliiton keskeiset sota-ajan poliitikot sovittivat välinsä ja sietivät sotasyllisten tuomitsemisen, poliittista järjestelmää voitiin rakentaa puhtaalta pöydältä. Siitä tulikin kovin erilainen kuin edellisellä vuosikymmenellä. Kommunisteja ja muita vasemmistolaisia oli pakko sietää ulkopoliittisista syistä, mutta heidät pidettiin poliittisen vallan reunalla – myös ulkopoliittisista syistä.⁴¹

1960-luvulla kansandemokraatit integroitiin hallituspolitiikkaan vasemmiston vaalivoiton jälkeen. Tämä ei ollut pelkästään poliittinen sattuma, vaan pitkään suunniteltua eheyttämistä, jonka keksivät yhteiskuntatieteilijät ja johon myös presidentti Kekkonen tarttui.⁴² Samaan aikaan niin sanotun valkoisen Suomen ja aseveljien perintö haastettiin, ja se menetti hegemoniansa julkisessa elämässä. Oikeisto ja vasemmisto mahtuivat 1980-luvulla jo samaan hallitukseen jakamaan suureksi kasvanutta yhteistä kakkua. Lama rikkoi idyllin 1990-luvulla, ja alkoi tulojakopoliittinen taistelu, jossa keskiryhmät (SDP ja keskusta) liittoutuivat vuoron perään kokoomuksen kanssa. Hyvinvointivaltiota tai sen osia purettiin ja säilytettiin vuorotellen. Sama jatkui 2000-luvulla, kun kaikki puolueet edelleen kannattivat hyvinvointivaltiota – mutta kukin omasta mielestään vain sen ”terveitä osia”. Kun piti vastata muuttuvan maailman haasteisiin, eli digitalisaatioon ja globalisaatioon, puolueiden oli kuitenkin helppo löytää yhteinen linja: se oli kansakunnan yhteinen

41 Hentilä ym. 1995, Saarela 1996; 2008; Jussila 1990; Holmila & Mikkonen 2015; Haapala 1995, 250–256, Karonen 2015, 175–207, Uljas 2012, 305–308.

42 Saari 2010.

etu. Hallitusohjelmien asiaksi jäi määritellä, mitä se milloinkin käytännössä tarkoitti.⁴³

Se, että suomalainen valtiovalta voitti maailmansotien välisenä aikana vallankumouksen kahdesti – vuonna 1918 ja vuonna 1932 – ei ollut eurooppalaisittain poikkeuksellista. Ensimmäistä maailmansotaa seurasi kaikkialla Euroopassa yhteiskunnallinen hajaannus ja noin 30 kapinaa tai kumousta. Maailmansotaa seurannut yhteiskuntien hajoaminen oli vanhan yhteiskunnan ja eritoten autoritaarisen valtion (*ancien regime*) kriisi, jonka laukaisi maailmansota seurauksineen. Lopputuloksena oli taloudellinen ja sosiaalinen ahdinko, joka puolestaan ruokki poliittisia, kansallisia ja etnisiä ristiriitoja. Vanha valtiorakenne romahti paitsi Venäjällä ja Saksassa myös Itävalta-Unkarin alueella eli keskisessä Euroopassa sekä Balkanilla, Turkissa ja Lähi-idässä. Vanhojen yhteiskuntien raunioille syntyneissä uusissa valtioissa, kuten Saksassa, Itävallassa, Unkarissa ja Baltiassa, käytiin sisäinen valtataistelu vallankumouksen ja konservatiivien välillä – ja sama tapahtui myös Suomessa. Useimmissa maissa, kuten Suomessa, luokkaerot olivat suuret nimenomaan maaseudulla, ja lupaukset maareformista innostivat poliittiseen ja sotilaalliseen mobilisaatioon. Laajan maalaisväestön osallistuminen lisäsi merkittävästi kapinoiden joukko-voimaa.⁴⁴ Joissakin maissa – kuten Italiassa – vallankumouksen uhkaan reagoitiin etujassa ja vasemmisto sananmukaisesti murskattiin ennen kuin se ehti barrikadeille.⁴⁵

Suomessa kapinan kukisti valtiovalta, jonka tukena oli toinen valtio eli Saksa ja sen ammattiarmeija. Käydyssä taistelussa valtiovalta ja vallankumouksellisten hallitus, eli Svinhufvudin senaatti ja Kansanvaltuuskunta, antoivat vallan poliittisille sotajoukoille eli suojeluskunnille ja punakaartille, jotka kävivät sotaa paitsi amatöörimäisen itsetuhoisasti, myös ilman sodankäynnin sääntöjä. Siten myös sodan tuhot ja väkivalta jäivät pitkälti alueellisesti toimineiden armeijoiden vastuulle. Tästä seurasi, että yhteiskuntajärjestelmä, joka jäi sodassa kumoamatta, pääsi irrottautumaan sisällissodasta ilman sellaista syyllisyyttä, joka olisi automaattisesti johtanut uuteen kriisiin. Näin se pystyi esiintymään rauhan palauttajana, vaikka molempien armeijoiden toimissa oli sotilasdiktatuurin elementtejä.⁴⁶ Suomessa palattiin ikään kuin takaisin vuoteen 1917 eli sisällissotaa edel-

43 Haapala 2017 ja sen lähteet.

44 Eloranta & Osinsky 2014: Alapuro 2017; Gerwarth & Horne 2013.

45 Knox 2007; Gerwarth & Horne 2012; Kissane 2016; Payne 2011; Gerwarth 2016.

46 Paavolainen 1971, 90.

täneeseen yhteiskuntaan, joka oli merkittävästi kansanvaltaisempi kuin Venäjän muissa osissa, esimerkiksi Baltian maissa. Sisällissodan vielä ollessa käynnissä K. J. Ståhlberg muotoili sodan jälkeisen valtion ”lähtökohtia” korostamalla yhteiskunnan välittömän vakauttamisen tärkeyttä ja palaamista vuoden 1917 lupauksiin.⁴⁷ Ståhlbergin suunnitelmaan kuului paitsi sosiaalipoliittisia uudistuksia myös demokraattisten oikeuksien palauttaminen mahdollisimman nopeasti – myös pääosalle niistä, jotka oli juuri tuomittu osallisuudesta valtiopetokseen.⁴⁸

Sisällissodan jälkeen osapuolten oli pakko sopia niistä yhteiskunnan epäkohdista, jotka olivat aikalaisten tulkinnan mukaan sodan syytykkinä. Suomessa tärkeimmät käsiteltävät asiat olivat kansallinen itsemääräämisoikeus, poliittiset oikeudet ja maakysymys. Myös työolojen, koulutuksen ja sosiaali- ja terveydenhuollon ongelmat oli todettu jo ennen sotaa, mutta ne olivat jääneet hoitamatta. Syyksi ilmoitettiin keisarin vastarinta, mutta yhtä lailla kysymys oli haluttomuudesta tehdä kompromisseja kotimaisessa politiikassa. Uudistukset olivat ristiriitoja tasaavia, millä niitä heti sodan jälkeen perusteltiinkin. Sisällissodan jälkeen oltiin valmiita myös uhrauksiin yhteiskuntarauhan vuoksi, varsinkin kun Saksan tappio maailmansodassa vuoden 1918 lopussa ratkaisi myös sisäpoliittiset voima-suhteet. Lopputulos oli, että uudistukset hyödyttivät nimenomaan sodan hävinneeseen osapuoleen kuuluneita, eli maaseutu- ja teollisuustyöväestöä ja torppareita. Tässä mielessä punaiset ”voittivat” sodan. Vastaavat uudistukset tehtiin kuitenkin muissa Pohjoismaissa rauhanomaisesti, joten ei voida sentään sanoa, että tasa-arvon edistäminen olisi vaatinut sisällissotaa.⁴⁹

Heikko demokratia – mutta demokratia kuitenkin

Keväällä 1919 käytiin eduskuntavaalit, joissa vallankumoukseen lähtenyt sosialidemokraattinen puolue oli jälleen suurin puolue ja sai eduskuntaan 80 paikkaa. Sosialidemokraattien paluu myös paikkallistason politiikkaan tapahtui kunnallisvaaleissa vielä samana vuonna. Monilla paikkakunnilla sosialidemokraatit saavuttivat käytännössä sisällissotaa edeltäneen poliittisen asemansa, joissakin kaupungeissa jopa enemmänkin. Näin kävi esimerkiksi Tampereella, kun uuden valtuuston puheenjohtajaksi valittiin sama mies, joka johti ”punaista valtuustoa” keväällä 1918. Suomessa

47 Tulevaisuuden lähtökohdat, *Helsingin Sanomat* 16.4.1918 ja 18.4.1918.

48 Haapala 2018; Tikka 2018; Paavola 1967; Roselius 2007; 2010; Kekkonen 2016.

49 Haapala 1995, 243–256; Eskola 2010; Alapuro 2015.

oli 1920-luvun alussa kaikkiaan 161 vasemmistoenemmistöistä kuntaa. Uudet kunnallislait, jotka oli ehditty hyväksyä jo marraskuussa 1917, muokkasivat paikallistason rakenteita, kun valtuustot siirtyivät pääosin keskiryhmien eli maalaisliittolaisten ja sosialidemokraattien käsiin, mihin sisällissodan ääri laidat joutuivat tyytymään. Kuva on ristiriitainen: demokratia voitti, mutta samaan aikaan tuhannet olivat edelleen vankilassa ja kymmenet tuhannet ilman äänioikeutta. Suojeluskuntien avoimen poliittinen rooli ja vasemmiston jahtaaminen muistuttivat, kenellä valta viime kädessä oli.⁵⁰

Paikallisesti mukautuminen uusiin voimasuhteisiin tapahtui lopulta varsin nopeasti. Samaan aikaan kun kiisteltiin suojeluskuntien avustamisesta, patsaista ja lippujen käytöstä, rakennettiin kunnallista terveydenhuoltojärjestelmää ja kansakouluja. 1930-luvulla köyhäinhoidon rinnalle tulleet avustusmuodot, erityisesti vähävaraisten äitien avustaminen, taasoittivat jännitteitä ja asenteita.⁵¹ Uuden tasavallan armeijaan oli pakko ottaa mukaan kaikki, myös punikkien pojat, sillä muuten sotilaat olisivat loppuneet.

Suuraava kriisi koitti jo kymmenen vuoden kuluttua. Vuosien 1929–1930 valtiokriisin taustalla olikin se, että äärioikealla vapaussodan ajateltiin jääneen kesken, ja ääri vasemmalla puolestaan ajateltiin, että kapina oli jäänyt kesken. Katkeruuteen oli myös riittävästi inhimillisiä syitä. Valtiovallan toimet kommunismin uhkaa vastaan konkretisoituivat maanpetosoikeudenkäynteinä, painokanteina ja moninkertaisena vasemmiston valvontana, jota harjoittivat paitsi valtiollinen poliisi myös sotilastiedustelu ja paikalliset suojeluskunnat. Niiden roolin määrittelemisen lailla elokuussa 1918 merkitsi sisällissodan jaon lukitsemista jatkuvaksi olotilaksi: oli kansalaisia, joilla oli valtion lupa ja tuki valvoa toisia kansalaisia. Kumoushaaveista huolimatta suomalainen kommunismi integroitui 1920-luvulla eduskuntaan, ammattiyhdistyksiin ja sosialidemokraattisen nuorisoliikkeen sisälle. Vasemmistolaiset olivat myös koko ajan valtiovalan valvonnassa. Maanalaisen SKP:n saama tuki Neuvostoliitosta oli ehkä enemmän haitaksi kuin hyödyksi, sillä se teki puolueesta muiden silmissä ja juridisesti ”maanpetoksellisen”.⁵²

50 Kannisto 2016, 246–256; Hentilä 2018, 113–116.

51 Harjula 2015, 117–231; Niemelä & Salminen 2006, 9–10.

52 Kommunistien valvonnasta ks. Saarela 2008. Replikki kommunismin heikosta roolista 1920-luvun Suomessa herätti yhä vuosina 2016–2017 voimakkaita vastareaktioita, ks. Silvennoinen ym. 2016, 19; valkoisesta Suomesta laajemmin ks. Siironen 2012; Sormunen 2009; Tikka 2006.

Suojeluskuntiin linnoittautuneet valkoiset aktivistit pettyivät stählbergiläiseen armahdus- ja vakautuspolitiikkaan, joka näytti vaarantavan vaupussodan saavutukset ja uhraukset. Talven 1929–1930 mittaan pettymys kanavoitui kansallisten radikaalien ääriliikkeeksi, josta tuli yhtenäinen painostusryhmä. Talvella 1930 kommunisminvastaisuus yhdisti koko poliittisen kentän maalaisliitosta oikealle. Kesällä 1930 toiminta tiivistyi väkivalta- ja talonpoikaismarssina. Tämä nähtiin demokratian haastamiseksi – ja sellaiseksi se oli tarkoitettukin. Valtiovallan ensimmäinen keino oli väistöliike, jonka myötä kesällä 1930 hallitus vaihtui ja uusi hallitus sääti kommunistilait. Keväällä 1932 valtiolta joutui lopulta konkreettisesti pysäyttämään oikeistoradikalismia, kun Mäntsälän kapinassa kävi ilmi, että liike ei suuntautunutkaan kommunismia vaan omaa valtiota vastaan.⁵³

Vuosien 1930–1932 oikeistoradikalismia synnyttämän uhan jälkeisessä tilanteessa oli samaa pakkorauhan henkeä kuin sisällissodan jälkeen. Toki muutaman sadan miehen laittaminen syytteeseen Mäntsälän kapinasta ja muilutuksista oli laimea rangaistus verrattuna vuoden 1918 kapinaan, mutta parlamentaarisen järjestelmän asettama tavoite oli sama: osoittaa valtion kyky säilyttää valtansa. Fasististen liikkeiden uhka oli ajateltua vakavampi, koska kapinalliset olivat valtion omien järjestelmien sisällä aina virkamieskuntaa, armeijaa ja suojeluskuntia myöten. Uhka on osittain unohtunut siksin, että Lapuan kapinalliset eivät koskaan liikkeenä päässeet valtaan vaan olivat historian ”häviöitä”.⁵⁴

Miten heikkona pidetty ja ristiriitojen repimä valtio onnistui sitten vahvistumaan? Alhaalta tulleita lujittavia elementtejä oli lopulta useita. Keskeisenä tasoittavana tekijänä olivat maltilliset poliittiset keskiryhmät SDP ja Maalaisliitto, jotka valtasivat poliittisesti ensin suomalaisen maaseudun ja vuodesta 1937 myös valtakunnanpolitiikan. Kunnallispolitiikassa omaksuttiin tasa-arvoinen jakoajattelu: jokaiselle jotakin. Toimeentuleva tyväestö, jolla oli mahdollisuus kuluttaa ja kehittää itseään, oli huomattava vakautta rakentava tekijä. Tyväestöllä ei ollut syytä horjuttaa valtiota, vaan he päinvastoin tukivat yhteiskunnan rakenteita osallistumalla poliittiseen päätöksentekoon kunnissa ja valtiollisella tasolla. Talonpoikaiston vahva taloudellinen asema oli niin ikään keskeinen vakautta rakentava tekijä. Kun talonpoikien taloudellinen tilanne horjui 1930-luvun taitteessa, siitä seurasi vakava kriisi. Lopulta Suomesta tuli

53 Siltala 1985; Ahti 1990; Silvennoinen ym. 2016.

54 Alapuro & Allardt 1978; Siltala 1985.

”talonpoikien ja työläisten yhteiskunta”, koska ei ollut poliittista voimaa, joka oli voinut pysyä vallassa ilman kahta suurinta väestöryhmää, melko köyhää talonpojistoa ja työväkeä. Suomalainen keskiluokka oli pieni ja yläluokka oli heikko.⁵⁵

Radikaalin vasemmiston vaara näytti aikalaisille todellista suuremmalta, kun ääriryhmien kovat puheet, kapinan perintö ja Neuvostoliiton uhka kytkettiin toisiinsa, minkä myötä ajateltiin, että sisällissota tavallaan jatkui. Vaikka jo tuolloin todennäköisesti käsitettiin, ettei kommunismin uhka voinut olla kovin todellinen, Neuvostoliiton uhka oli olemassa. Tämä uhka yhdisti oikeistoa ja antoi sille oikeutuksen toimia omassa piirissään omalla tavallaan: suojeluskunnat olivat paikka, jossa oli tilaa ylti-öisänmaalliselle hengelle. Vastaavasti äärivasemmisto hautoi uutta kapinaa maanlaisissa järjestöissään, mutta teki samalla vastuullista politiikkaa valtuustoissa, eduskunnassa ja hallinnossa.

Demokraattinen järjestelmä kesti paineen ja hajaannuksen uhan, vaikka tilanne näyttikin välillä heikolta. Demokratian vahvuus näkyi siinäkin, että kommunistien johtama Suomen Sosialistinen Työväenpuolue ja äärioikeiston Isänmaallinen Kansanliike (IKL) saivat toimia pitkään, vaikkakin valtiollisen poliisin valvonnassa. SSTP loppui Lapuan liikkeen painostukseen, joka puolestaan suitsittiin seuraavaksi, ja IKL koki luonnollisen kuoleman toisen maailmansodan päättyessä. Sodanjälkeinen kurinpalautus oli Suomessa lauhkea, jos sitä verrataan muuhun Eurooppaan. Vaikka sotasyllisyysoikeudenkäynti nostettiin julkisuudessa lähes kansanmurhan veroiseksi vääryudeksi, Suomi oli ainoa toisessa maailmansodassa hävinnyt valtio, jossa yksikään Pariisin rauhansopimuksen määrittelemä sotarikollinen tai väärän vakaumuksen edustaja ei menettänyt henkeään uusien vallanpitäjien noustessa valtaan vuosina 1944–1945. Eivät ne vallanpitäjät niin uusia olleet – vain Saksaan uskoneet oli karsittu joukosta.⁵⁶

Kaikki ovatkin samalla asialla

Toisen maailmansodan sotataloudella (*Warfare State*) ja hyvinvointivaltion (*Welfare State*) taloudellisella rakentumisella on nähty sikäli yhteys, että sota-ajan valtiovetoinen talous oli ikään kuin helppo valjastaa rauhan töihin. Demokratian ja hyvinvoinnin vahvistamisesta tuli uusi oh-

55 Waris 1948, 185–188, 330–331.

56 Kivimäki & Hytönen 2015. Esimerkkejä Keski-Euroopasta ks. Appelbaum 2012; Dallas 2005.

jelma, jota nimenomaan valtiovalta alkoi toteuttaa.⁵⁷ Sille oli koneistokin valmiina, eli sota-ajan säännöstelytalous ja valtiojohtoisuus, johon oli totuttu ja jota oli luonteva jatkaa. Poliittisesti ratkaisevaa oli sodan jälkeän vahvistuneen vasemmiston luoma paine uudistuksiin. Tämä näkyi sosiaalipoliittisten kysymysten nousemisena keskeisiksi. Täyden toimintatapauden saaneesta ja vahvistuneesta ammattiyhdistysliikkeestä tuli myös tärkeä poliittinen voimatekijä. Vasemmiston sisäinen valtataistelu käytiin nimenomaan ammattiliitoissa, jotka tulivat tälläkin tavalla vallan keskiöön – jopa niin paljon, että sekä yhdysvaltalainen tiedustelupalvelu CIA että Neuvostoliiton salainen poliisi KGB yrittivät parhaansa mukaan tukea oikeita tovereita.⁵⁸

Toisen maailmansodan jälkeisessä tilanteessa asutuskysymys oli Suomessa keskeinen yhteiskunnan rauhoittamisen keino. Luovutettujen alueiden väestön uudelleensijoittaminen ja rintamamiehille sodan aikana annettujen lupauksen lunastaminen oli välttämätöntä, ja näiden toimien piti tapahtua nopeasti. Poliittisesti asutuskysymys oli sikäli yksinkertainen asia, että kaikilla suurilla puolueilla oli tähän yhteinen ratkaisu: pienviljelyyn, omaan tupaan ja perunamaahan perustuva tulevaisuus. Tämä vastasi puolueiden maalaistaustaisten kannattajien toiveita eikä tullut valtiolle kalliiksi. Suurtilat myös saivat lunastetuista maistaan vähäisen korvauksen.⁵⁹

Sisäpolitiikassa otettiin oppia ulkopoliitiikan realismista: kansakunnalla pitää olla yksi linja, jos se aikoo selviytyä.⁶⁰ Tästä ei tosin seurannut sisäpoliittista sopua, mutta jonkinlainen pakkosopu, jota väritti jatkuva valtataistelu sekä puolue ryhmien kesken että niiden sisällä. ”Demokraattinen korporativismi” kehittyi 1930-luvulla yleiseksi toimintamalliksi Länsi-Euroopan pienissä demokratioissa. Suomessa ajatusta edusti vuonna 1937 alkanut maalaisliiton ja sosialidemokraattien ”punamultayhteistyö” ja sitä ennen tehty yhteistyö kunnallistasolla. Tämän politiikan yhdenlainen tulos oli niin sanottu talvisodan ihme ja se, että sota-aikana suomalaisen yhteiskunta pysyi koossa ja järjestyksessä. Kun sodan jälkeen myös poliittinen oikeisto siirtyi korostamaan sosiaalipoliittisia ratkaisuja yhteiskunnan vakauttajana – ja perusteli reformeja kommunismin patoamisella – hyvinvointivaltion ajatus sai vähitellen kannatusta myös

57 Karonen 2015.

58 Soikkanen 1991, 511–515; Majander 2007; Eloranta & Tanaka 2015.

59 Palomäki 2011.

60 Tämä oli Yrjö Ruudun (1920) sisällissodan jälkeen kehittämän ”valtiotalousministerin” idea.

vasemmiston ulkopuolella.⁶¹ ”Sosialisoimisen” uhasta jaksettiin puhua ja varoittaa, mutta politiikan suunta oli päinvastainen. Maata johti porvarillinen enemmistö, jossa oikeisto oli maalaisliiton ja SDP:n kompromissin äänetön yhtiömies. Tämä hallituspohja laajensi merkittävästi julkista sektoria perustamalla valtionyhtiöitä, joilla turvattiin tärkeä infrastruktuuri, energiaomavaraisuus ja metsätuotteiden vienti. Näin luotiin työpaikkoja sinne, mistä niitä eniten puuttui eli maaseudulle ja tehdastajamiin – jopa kannattavuuden kustannuksella. Viime kädessä valtion panoksilla tuettiin maan perinteistä suurteollisuutta eli yksityistä sektoria, jonka etua ei voitu unohtaa viennistä riippuvaisessa maassa ja jolle järjestettiin myös uusia markkinoita itäblokin maista.⁶²

Vaikka keskiluokka kasvoi nopeasti 1950- ja 1960-luvuilla, kansanvallan selkärankana olivat edelleen vähävaraiset maalaiset ja työväestö, jotka muodostivat väestön enemmistön.⁶³ ”Suuri rakennemuutos” ja siitä alkanut maaltapako sekä nopea kaupungistuminen 1960-luvulla heiluttivat puolueiden kannatuspohjaa ja roolia yllättävän vähän. Vielä 1960-luvun alussa maalaisliiton kansanedustajien enemmistö tuli alkutuotannon piiristä. Vuonna 1965 puolue muutti nimensä Keskustapuoluueeksi, mikä oli vastaus siihen, että kannattajat muuttivat pois maaseudulta ja uutta kannatusta oli haettava lähiöistä ja kaupungeista, ensin pohjoisesta ja idästä ja lopulta myös etelästä. Silti puolue sai kokea vakavan kriisin, kun se ”unohti kansan” ja menetti paljon kannattajia Suomen maaseudun puolueelle eli ”vennamolaisille”.⁶⁴ Uusien kaupunkilaisten lisäksi mainittavan suuri osa maalaisväestöä äänesti edelleen myös vasemmistoa, joka sai eduskuntaan enemmistön vuoden 1966 vaaleissa. Keskustapuolue liittoutui nyt vasemmiston kanssa. Yhteinen pohja löytyi suurista sosiaalipoliittisista uudistuksista, jotka kuuluivat perinteisesti vasemmiston ohjelmaan, mutta hyödyttivät lopulta eniten maaseudun asukkaita. Käytännön kompromissi löytyi peruskoulun, päiväkotien ja terveyskeskusten perustamisessa, eläkejärjestelmässä, kotihoidon tuessa sekä palkkojen ja tuottajahintojen säätelyssä. Tästä etujen ja kustannusten jakamisesta syntyi suomalainen konsensus ja hyvinvointivaltion perustus.⁶⁵

61 Paavonen 2006, 20–32.

62 Kuisma 2013; Koivuniemi 2018.

63 Hokkanen 2002, 9–10; Haapala & Peltola 2018.

64 Isohookana-Asunmaa 2006, 659–660; ks. myös Virtanen 2018.

65 Saari 2010; Kuusi 1961; Haatanen 1992; Waris 1968; Kettunen 2006.

Keskustapuolueen vuosikymmenien mittainen hallituskausi mahdollisti pitkäjänteisen yhteiskuntapolitiikan tai ainakin sen suunnittelun, josta virkamiehet ja tutkijat kantoivat innolla suuren vastuun. Keskustan ja sosialidemokraattien hallitusyhteistyö ja sen suurin hedelmä, vuonna 1968 luotu tulopoliittinen neuvottelujärjestelmä, kestivät 1980-luvun lopulle, ja yhteistyö jatkui monessa mielessä jopa 2000-luvulle asti.⁶⁶ Tämä oli talouskasvuun ja poliittiseen kompromissiin perustuvaa jakopolitiikkaa, joka ulottui kaikille yhteiskunnan tasoille kadunmiehestä yritysjohtajiin. Poliittiset keskiryhmät ohjasivat etuuksia omille äänestäjäryhmillään, valitsivat kuntien ja valtion virkamiehet ja vaikuttivat myös vahvasti ulkopoliittikan kautta talouselämään. Idänkauppa ja suuret Neuvostoliiton kanssa toteutetut rakennushankkeet (Saimaan kanava, Kostamus, Svetogorsk-Enso) olivat kansallisesti merkittäviä työllistäessään kymmeniä tuhansia Itä- ja Pohjois-Suomen yrittäjiä ja työntekijöitä. Samalla ne olivat riskittömiä sijoituskohteita yrityselämälle ja myös eräänlaisia raha-automaatteja, jotka ruokkivat rakennusalan, teollisuuden ja kaupan suuria toimijoita.⁶⁷ Kaikki tämä tapahtui demokratian joustavien pelisääntöjen mukaan ja väestön selvän enemmistön ehdoilla, vaikka asiat sovittiinkin politiikan kapealla huipulla. Suomesta tuli – aikaisempaan verrattuna – tasa-arvoinen ja turvallinen yhteiskunta, joka hyödytti varsinkin maaseudun vähävaraisia ja työväestöä sekä näiden lapsia.⁶⁸

Suomalaisen politiikan ihmeisiin kuuluu se, että maatalousväestön perinteisen puolueen kannatus ei romahtanut maatalousväestön vähentymisen mukana. Näin kävi ilmeisesti siksi, että keskustasta oli tullut paitsi valtionhoitajapuolue myös aluepuolue, jota äänestivät usein myös viljelijöiden kaupunkilaistuneet lapset. Vasemmisto sen sijaan menetti äänestäjiä sitä mukaan kun teollisuusväestö pieneni ja pikkutilat tyhjenivät. Vasemmiston voimaksi jäi edelleen poikkeuksellisen vahva ja kaikki alat kattava ammattiyhdistysliike ja sen edunvalvonta. Elinkeinorakenteen muutos, eli palveluiden ja keskiluokan kasvu, suosi kokoomusta, mutta vähemmän kuin aikanaan odotettiin ja mitä sosiaalinen rakenne ennusti. Kokoomus sai vihdoin pääministerin paikan vuonna 1987, vaikka ei ollutkaan suurin puolue. Harri Holkerin hallitus, josta keskusta nyt puuttui, halusi toteuttaa ”hallitun rakennemuutoksen”. Tavoite oli maan talouden uudenaikaistaminen ja vastaaminen maailman muuttumiseen,

66 Bergholm 2007; Paavonen 2006.

67 Kuisma 2015.

68 Ks. artikkelit teoksessa Karisto 2005.

mikä tarkoitti nyt talouden valtiovetoisuuden ja säännöstelyn purkua eli sen ajan kielellä ”markkinavoimien vapauttamista”. Tätä on sanottu uusliberalismin aluksi Suomessa. Sitä säätelyn purkaminen ja varsinkin sen ikävät seuraukset, kuten velkaantuminen ja pankkikriisi, ehkä olivatkin, mutta saman hallituksen ohjelmassa oli myös hyvinvointivaltion vahvistaminen ja etuuksien laajentaminen kaikille. Tämän sai aikaan oikeiston ja vasemmiston ”epäpyhä” liitto: oikeisto hyväksyi laajan hyvinvointivaltion ja SDP puolestaan markkinavoimat talouspolitiikan työkaluna. Sama tapahtui useissa läntisen Euroopan maissa, ja vasemmiston kannatus alkoi trendinomaisesti laskea muuallakin – ei kuitenkaan Ruotsissa.⁶⁹

Suomen rakennemuutosta ei tälläkään kertaa hallittu, vaan markkina-voimat olivat tuhota koko maan. 1990-luvun lama palautti pakon edessä talouden säätelyn ja aloitti myös julkisten menojen vähentämisen. Poliittisena pakkona esitettiin myös Suomen liittyminen Euroopan yhteisön täysjäseneksi vuonna 1995. Tässä operaatiossa tarvittiin taas keskustapuoluetta, jonka kannattajat olivat jyrkimmin liittymistä vastaan. SDP:n johtamat hallitukset jatkoivat laman jälkeen politiikkaa, jossa pyrittiin yhdistämään julkinen kulukuri ja laaja, mutta tehokas hyvinvointivaltio. Tämä politiikka toimi, kun talous kasvoi. Nokian menestys siivitti talouskasvua yli kymmenen vuoden ajan. 2000-luvun alussa tilanne oli sama kuin 1980-luvun nousukauden jälkeen: kun hyvinvointivaltio näytti olevan valmis ja yhteinen kakku oli kovin suuri, oli luontevaa, että politiikan keskiöön tuli kamppailu siitä, miten julkisen vallan kokoama kansantulon puolikas jaetaan. Pääministerit vaihtuivat, mutta politiikka ei. Äänestäjiäkin kiinnosti enemmän se, miten kakkua jaetaan kuin miten sitä kasvatetaan, mikä taas oli poliittisesta tulevaisuudestaan kiinnostuneiden hallitusten jatkuva huoli. Kun globalisaatio ja sen uhat yllättivät suomalaiset uuden vuosituhanen alussa, vastaus oli kaikilla poliittisilla suunnilla sama kuin sata vuotta aikaisemmin: Suomen pitää toteuttaa *kansallista* politiikkaa, joka tukee *kansallista* kilpailukykyä ja sen kautta *yhteistä* hyvää. 2000-luvun alussa tämä tarkoitti suomalaisyritysten globaalin kilpailuvyyn vahvistamista kaikilla yhteiskunnan sektoreilla ja myös julkisin varoin.⁷⁰

69 Kortteinen 1987; Saari 2010; Markkola 2004; Smolander 2000; Yliaska 2014.

70 Outinen 2015, 317–326; Haapala 2006; Haapala 2017; Kettunen 2008; Heiskala & Kantola 2010.

Tasa-arvoa politiikan voimalla

Poliittisen päätöksenteon lopputulos – ja tarkoitus – on säätää lait, joiden varassa yhteiskunnan instituutiot toimivat. Poliittisen valtataistelun alle peittyy pidempi kehityslinja instituutioiden roolista ja se, miten julkinen valta omilla toimillaan on vaikuttanut elinoloihin ja mahdollisuuksiin. Yhteiskunta, siis valtio ja sen alaiset laitokset, voivat esimerkiksi laajentaa koulutusmahdollisuuksia, tasata elinoloja veropolitiikalla tai edistää erilaisten väestöryhmien tasa-arvoa – tai ne voivat toimia juuri päinvastoin. Suomalaisen yhteiskuntapolitiikan suuri linja oli aina 1900-luvun alun maa-, kieli- ja työväenkysymyksestä alkaen kansakunnan yhtenäistämisen. Tavoite oli yhteiskunnallisten ristiriitojen hallitseminen, mikä nähtiin kansallisena välttämättömyytenä ja yhteisenä etuna. Tässä yhdistyivät niin kristinuskon, nationalismin, sosialismin kuin alkiolaisuuden aatteelliset lähtökohdat. Pienessä maassa valtion vahva sosiaalinen tehtävä oli mahdollinen ja hyväksyttävä, ja Suomessa se lopulta onnistui rajuisista ristiriidoista ja kriiseistä huolimatta.

Ennen itsenäistymistä suunniteltiin laaja yhteiskuntapolitiittinen reformiohjelma, joka toteutettiin pääosin vuoden 1919 jälkeen. Se käsitti poliittisten oikeuksien lisäksi maanomistusolot, työolosuhteet, koulutuksen, kansanterveyden ja sosiaaliturvan. Kaikki nämä olivat vastauksia tuon ajan ongelmiin, jotka voisi tiivistää turvattomuuden ja eriarvoisuuden pitkään kokemukseen. Siksi niiltä odotettiin paljon ja valtion vahvaa roolia yhteiskuntapolitiikassa oltiin valmiit tukemaan – samoin sen rahoitusta kasvavilla veroilla. Tästä linjasta ei luovuttu edes suurissa kriiseissä, kuten sota-aikana, vaikka tämä politiikka jatkuvasti myös kyseenalaistettiin. Ajatus hyvinvointivaltiosta hyväksyttiin 1960-luvun jälkeen niin laajasti yhteisenä itsestäänselvyyttenä, että sen kyseenalaistaminen tarkoitti jo 1980-luvulla poliittista itsemurhaa. Edes hyvinvointivaltion rahoituskriisi vuosisadan lopussa ja 2010-luvulla ei tappanut hyvinvointivaltion kannatusta kansalaisten keskuudessa.

Eroon köyhyydestä

Yksi 1900-luvun pitkistä linjoista on ollut yhteiskunnan pyrkimys tukea kansalaisiaan hädässä. Työttömyys, sairaus, pidempiaikainen työkyvyttömyys, raskaus ja lapsen syntymä, vanhuus ja läheisen kuolema olivat tilanteita, joihin yksilön oli vaikea varautua, eikä varautuminen ollut edes kaikilta osin mielekäästä. Esimerkiksi nuorena tapahtuva työkyvyn

menetys koski vain pientä osaa väestöstä, ja kun työssäoloaika jäi näissä tilanteissa lyhyeksi, säästöjä ei olisi ehtinyt edes kerryttää. Omaehtoisen säästämisen tai vakuuttamisen ongelma oli myös se, että riittävän turvan ulkopuolelle jäivät yleensä ne, jotka etuja eniten tarvitsivat, eli kaikkein köyhimmät. Elämän eri vaiheisiin sijoituvia toimeentuloriskejä oli siten järkevää jakaa kollektiivisesti, mistä käsityöläisten, merimiesten, porvariston ja tehtaiden avustuskassat olivat varhaisia esimerkkejä.⁷¹ Sosiaalivakuutus samoin kuin vaihtoehtoinen verotukseen perustuva sosiaaliturva edellyttivät kuitenkin rahatalouteen perustuvaa yhteiskuntaa ja riittävää elintasoa, jotta vakuutusmaksuilla tai veroilla voitiin kustantaa toimeentulon kannalta merkityksellisiä etuja. Siksi Suomen myöhäinen rakennemuutos agraarisista toimeentulomuodoista palkkatyöhön perustuvaan yhteiskuntaan esti tai ainakin hidasti koko väestöä koskevan sosiaalivakuutuksen aikaansaamista.

Yhteiskuntarakenteella ei kuitenkaan voida täysin selittää sosiaaliturvan kehitystä ja ajoittumista. Kysymys toimeentuloriskeistä tunnistettiin Suomessa jo paljon aikaisemmin kuin varsinaiset lakisäätteiset, kaikkia koskevat sosiaalivakuutusinstituutiot saivat alkunsa. Suomessa seurattiin 1800-luvun jälkipuolelta lähtien sitä, mitä tapahtui ja mitä suunniteltiin pidemmälle teollistuneissa maissa, kuten Englannissa, Saksassa tai Ruotsissa. Tavoitteena oli ottaa oppia toimivista käytännöistä ja välttää muualla tehtyjä virheitä. Tätä on kutsuttu ”perifeerisen maan oppineen eliitin avantgardismiksi”.⁷² Silti komiteoiden mietinnöt ja muut suunnitelmat eivät juurikaan edenneet. Agraarinen yhteiskunta asetti laajamittaisille reformeille rajoitteensa, puolueet olivat toteuttamistavoista erimielisiä eikä valtiollinen Venäjä-yhteys edesauttanut uudistusten läpivientä. Varhaisissa komiteoissa luotiin kuitenkin sosiaaliturvaa koskevan suunnittelun pitkä linja: yhteiskunnallisia oloja mitattiin, Suomea vertailtiin muihin maihin ja lopulta päädyttiin ehdottamaan sitä, mihin uskottiin olevan taloudellisia resursseja.⁷³

Sosiaalivakuutuksen osalta ensimmäisenä edettiin tapaturma- ja työtömyysvakuutuksessa. Vuonna 1895 säädettiin laki työnantajien vastuusta, mikäli työntekijää kohtasi työpaikalla tapaturma, kuten pitkäaikainen tai pysyvä vamma tai kuolema. Aluksi laki koski lähinnä teollisuuden ammattityöväestöä, mutta kattavuus parani asteittain 1900-luvulla koske-

71 Kuusi 1931; Hoffman 1974; Jaakkola 1994; Pulma 1994.

72 Kettunen 1994, 35–36.

73 Hannikainen 2013.

maan kaikkea palkkatyötä, ja lopulta pakollinen tapaturmavakuutus tuli myös maatalousyrittäjille 1980-luvun alkupuolella.⁷⁴ Ammattiliittojen ylläpitämät työttömyyskassat saivat valtion tukea vuodesta 1917 lähtien, mutta kassojen merkitys pysyi vuosikymmenten ajan vähäisenä. Tähän oli ennen kaikkea kaksi toisiinsa kytkeytyvää syytä: oikeistolaisen yhteiskuntahegemonian vuoksi ammatillinen järjestäytymisaste jäi matalaksi, joten ammattiliittojen kassat koskivat vain pientä osaa työntekijöitä. Siksi kassojen taloudellinen tilanne oli usein niin huono, etteivät ne pystyneet maksamaan merkittäviä avustuksia. Vanha työlinja – hätäapu- ja työllistämistyöt⁷⁵ – säilyi tärkeimpänä työttömyyden hoitomuotona. Työttömyyskassalaki uudistettiin vuonna 1960. Reformi kannusti ammatilliseen järjestäytymiseen, ja järjestäytymisasteen nousu paransi kassojen taloutta. Ammattiliittojen ylläpitämien kassojen ulkopuolelle jäi erityisesti maaseudulla asuvia ihmisiä, joita varten säädettiin laki työttömyyskorvauksista.⁷⁶

Tapaturmien ja työttömyyden lisäksi myös yksilön sairastuminen uhkasi toimeentuloa hyvin konkreettisesti. Sairauskassat olivatkin 1800-luvun loppupuolelta lähtien työväestön omaehtoisten avustuskassojen tärkein muoto. Pakollista sairausvakuutusta kaavailtiin jo 1800-luvun lopulta lähtien, mutta monet suunnitelmat eivät erinäistä syistä johtaneet lain-säädäntöön kuin vasta vuonna 1963. Kansainvälisesti vertaillen poikkeuksellisen myöhäinen uudistus oli kuitenkin kattavuudeltaan laaja, kun vakuutus koski koko väestöä. Vaiheittain toteutettuun lakiin sisältyi kolme vakuutusmuotoa: sairaanhoitovakuutus, työtulovakuutus ja äitiysvakuutus, jota maksettiin myös palkkatyön ulkopuolella oleville kotiäideille. Toisin kuin tapaturma- ja työttömyysvakuutus sairausvakuutus tuli valtiovallisen Kansaneläkelaitoksen hoidettavaksi. Sairausvakuutukseen – kuten myös muuhunkin sosiaaliturvaan – tehtiin seuraavina vuosikymmeninä merkittäviä muutoksia.⁷⁷

Aikaa myöten selvästi kallein sosiaaliturva koski pysyvää työkyvyttömyyttä ja vanhuuden turvaa eli eläkkeitä. Ensimmäisen kansaneläkelain (1937) merkitystä vähensi kuitenkin se, että vanhuuseläkkeitä alettiin maksaa vasta siirtymäajan jälkeen vuonna 1949. Työnantajien ja työntekijöiden puoliksi maksamat vakuutusmaksut olivat aluksi pieniä, ja lain

74 Alestalo 1990; Kangas 2006; Wilmi 1994.

75 Hannikainen 2004; Nenonen 2006; Peltola 2008.

76 Kalela 1989; Bergholm 2007; Uljas 2012.

77 Kangas 2006; Niemelä 2014.

Köyhän Suomen toimeentulo nojasi maatalouteen ja väestönkasvuun. Siksi lapset olivat tärkeitä. 1920-luvulla pienten lasten tarveiden edistämisestä tuli yhteinen kansallinen tehtävä. Lisäksi emäntä nukuttaa lastaan Kittilässä 1920. *Museovirasto, Samuli Paulaharjun kuva.*

ulkopuolelle rajattiin kaikkein vanhimmat ikäluokat. Vuoden 1952 vanhuusavustuslaki ulotti kansaneläkkeen myös näihin lain ulkopuolelle jääneisiin vanhimpiin ihmisiin. Suurempaa muutosta merkitsi kansaneläkkeen muuttaminen vuoden 1957 alusta kaikille yhtä suureksi tasaeläkkeeksi ja köyhimmille tarkoitetuksi tulosidonnaiseksi lisäeläkkeeksi. Kansaneläkejärjestelmää uudistettiin tämän jälkeen useaan otteeseen, ja sen merkitys koko vanhuudenturvan kannalta on vähentynyt.⁷⁸

Työeläkkeistä sen sijaan on vuosikymmenten kuluessa tullut useimmille ihmisille kansaneläkettä tärkeämpi eläkeuoto. Yksityisen sektorin ansioeläkelait tulivat voimaan vuoden 1962 puolivälissä. Valtion ja kirkon viranhaltijoilla oli muita paremmat toimeentuloturvan muodot

78 Niemelä 1988; Salminen 1993; Häggman 1997; Hannikainen & Vauhkonen 2012; Vauhkonen 2016.

jo 1800-luvulla, jopa aikaisemmin, ja kunnissa vaihtelevasti 1900-luvun alkupuolelta lähtien.⁷⁹ Valtion ja kuntien työntekijöiden toimeentuloturvaa uudistettiin yksityisalojen järjestelmän periaatteita seuraten 1960-luvulla, mutta julkisella sektorilla etuudet säilyivät yksityistä sektoria parempina aina 1990-luvulle saakka. Perhe-eläkkeet täydensivät eläketurvaa 1960-luvun jälkipuolella, ja maatilatalouden harjoittajat liitettiin yhdessä yrittäjien kanssa ansioeläkejärjestelmään vuonna 1970. Eläke-etuuksia paranneltiin ja varhaiseläkeuotoja lisättiin 1970- ja 1980-luvuilla. Eläkejärjestelyillä hoidettiin myös nopean rakennemuutoksen synnyttämää iäkkäämpien ihmisten työttömyysongelmaa. Elintason nousun ja hyvinvoinnin kasvun yksi ilmentymä olikin yhä varhaisempi siirtyminen pois työelämästä samaan aikaan, kun kansanterveys koheni ja elinajanodote kasvoi. Työeläkejärjestelmästä tuli tärkeä osa suomalaista korporatismia työmarkkinajärjestöjen neuvotellessa järjestelmää koskevat uudistukset ja osallistuessa toimeenpanoa hoitavien yksityisten eläkeyhtiöiden hallintoon.⁸⁰

Hyvinvointivaltion kasvukausi päättyi 1990-luvun lamaan. Taloudellisen kasvun pysähtyminen ja työttömyyden kasvu johtivat sosiaalivakuutuksen etuuksien heikentämiseen, ja sosiaalipolitiikan tavoitteeksi tuli hidastaa ennustettua, väestön ikääntymisestä johtuvaa sosiaalimenojen kasvua. Etenkin työttömyysturvan kohdalla lama toi entistä selvemmin esiin jo aikaisemmin alkaneen ideologisen muutoksen, jossa täystyöllisyyden tavoittelusta siirryttiin kohti markkinoiden tehokasta toimintaa ja työttömien aktivointia. Työttömyyden hoidon kohdalla onkin ehkä selvimmin nähtävissä niin sanottuun uusliberalismiin liittyviä yhteiskuntapoliittisia ajatuksia.⁸¹ Eläkkeiden osalta päädyttiin työmarkkinajärjestöjen neuvottelujen ja eläkealan asiantuntijavalmistelun tuloksena lukuisten järjestelmää asteittain muuttavien uudistusten tielle. Väestön ikääntyessä yhdeksi keskeiseksi tavoitteeksi tuli hillitä sosiaalimenojen kasvua karsimalla varhaiseläkkeitä ja nostamalla eläkeikää. Järjestelmien taloudellisen kestävyuden ja työmarkkinoiden toiminnan lisäksi muutoksia perusteltiin hyvinvointivaltioon kohdistuneella luottamuksella ja sukupolvien välisellä oikeudenmukaisuudella.⁸²

79 Rytkölä 1948; Widén 1990; Blomster 2004.

80 Hannikainen & Vauhkonen 2012.

81 Kangas 2006; Outinen 2015.

82 Hannikainen 2018.

Yhteiskunnan perusyksikkö: pelto ja perhe

Sosiaalivakuutus ja verotukseen perustuva sosiaaliturva olivat vain yksi osa suomalaisen hyvinvointivaltion rakentamista – vaikkakin keskeinen sellainen. Yhteiskunnan selviytyminen ja kestävyys edellyttivät 1900-luvun suomalaisilta myös rohkeita päätöksiä. Keskustelu maanomistusoiloista nousi pintaan heti vuosisadan alussa. Aikalaiset uskoivat, että kestävä yhteiskuntakehitys edellytti maanvuokrakysymyksen ratkaisemista. Jo ennen sisällissotaa vireille laitettu torpparivapautuslaki säädettiin vuonna 1918 ja se astui voimaan vuonna 1919.⁸³ Kun torpparit lain nojalla lunastivat viljelemäänsä tiluksia itselleen, maaseutu muotoutui pientilavaltaiseksi. Kehitystä vahvisti vuoden 1922 asutustoimintalaki eli niin sanottu Lex Kallio, jonka seurauksena syntyi 36 000 täysin uutta pientilaa. Lisäksi vuonna 1925 säädettiin laki, joka palautti puutavarayhtiöiden hankkimia kiinteistöjä takaisin asutustoimintaan. Yli puolet 1920- ja 1930-luvun tiloista oli 2–10 hehtaarin pienviljelmää, minkä lisäksi alle kahden hehtaarin viljelmät muodostivat selvästi yli viidesosan kaikista tiloista. Asutustoiminnan ansiosta peltoalan kasvu ylitti väestönkasvun.⁸⁴ Edellisellä vuosisadalla esiin nostettuun liikaväestöongelmaan haettiin ratkaisua maaseudun vahvistamisesta ja maaseudun tilattoman väestön kiinnittämisestä omiin viljelyksiin.

Asutustoiminnasta etsittiin yhteiskunnallista koheesiota samalla kun sen avulla ratkottiin akuutteja ongelmia myös toisen maailmansodan jälkeen. Sodassa menetettiin noin 10 prosenttia maan asuntokannasta, ja noin 12 prosentilla väestöstä koti jäi Moskovan välirauhansopimuksessa Neuvostoliiton puolelle; näistä kotinsa menettäneistä maaseutu-
väestöön kuului noin 200 000. Rintamamiehille ja heidän perheilleen tarjottiin mahdollisuus perustaa asutustila eli niin sanottu kylmä tila, mikä tarkoitti sitä, että perhe sai tontin, jonne asukkaat raivasivat itse peltonsa ja rakensivat talonsa.⁸⁵ Nämä ratkaisut käänsivät Suomen kehitystä vahvasti takaisin maatalousyhteiskunnan suuntaan ja tarkoittivatkin ongelmien siirtämistä tulevaan. 1960-luvulla maaseudun ongelmakimppu alkoi ratketa muuttoliikkeen ja sitä seuranneen alue- ja sosiaalipolitiikan seurauksena.

Ruotsalainen kirjailija Ellen Key toivoi 1900-luvun alussa, että edessä olisi lasten vuosisata, joka antaisi lapsille aiempaa paremmat elämän

83 Rasilta 1970; Peltonen 1992; Markkola 2004.

84 Markkola 2004; Urponen 1994, 166–167.

85 Roiko-Jokela 2004.

eväät. Osittain näin tapahtuikin, mutta kaksi maailmansotaa koettelivat eurooppalaisia yhteiskuntia ja varjostivat myös niiden pienimpien jäsenten elämää.⁸⁶ Sisällissodan ja toisen maailmansodan seurauksena kymmenet tuhannet suomalaiset lapset jäivät orvoiksi, ja paitsi isän ikävä myös köyhyys ja äidin toimeentulohuolet vaivasivat nousevaa sukupolvea. Varsinkin 1920-luvulla lasten ongelmat ja köyhyys kietoutuvat toisiinsa yhteiskuntapolitiikassakin. Sisällissodan jälkeen arvioitiin, että jopa 25 000 lasta oli joko orpoja tai vailla huolenpitoa; näistä suurin osa oli punaisten lapsia. Valkoisille orvoille järjestettiin eläke, mutta punaorvot jäivät äitiensä ja kunnallisen köyhäinhoidon varaan.⁸⁷

Köyhyys, jota oli pitkään pidetty köyhälle luonnostaan kuuluvana osana, alkoi vähitellen jäsenyä toimenpiteitä vaativaksi yhteiskunnalliseksi ongelmaksi, johon tuli etsiä ratkaisuja ja vastalääkkeitä. Vuoden 1879 ankaralle vaivaishoitoasetukselle haettiin 1900-luvun alussa vaihtoehtoja, ja vuonna 1917 alkanut komiteatyö johti lopulta vuoden 1922 köyhäinhuoltolakiin. Uusi laki edusti sosiaalipoliittista uudistusta, koska se pyrki irtautumaan aiemman vaivaishoidon hengestä. Avustukseen oikeutettujen piiri laajeni ja joitain vanhoja vaivaishoidon muotoja, kuten vaivaishuutokaupat ja köyhäinhuitoruodut, kiellettiin. Kotiin maksetusta avustuksesta tuli pääasiallinen köyhäinavun muoto, jonka rinnalla laitossijoitus pysyi yleisenä huoltomuotona. Myös viranomaiskontrolli säilytti vahvan otteensa avunsaajista. Aviottomien lasten ja heidän äitiensä elämää seurattiin tiiviisti, kun kunnat velvoitettiin palkkaamaan tätä varten lastenvalvojia, ja lasten laitossijoitukset olivat tavallisia.⁸⁸ Maauskon rinnalla sotien välistä yhteiskunnallista järjestystä pönkitti kontrolliusko.

Huoli väestönkasvun pysähtymisestä ja kääntymisestä laskuun leimasi 1930-luvun perhe- ja väestöpoliittista ajattelua, eikä yksin Pohjoismaissa vaan yleisemminkin Euroopassa. Lähinnä Tanskan mallin mukaisesti Suomen sosiaalilainsäädännössä toteutettiin mittava reformi 1930-luvun puolivälissä, kun säädettiin niin sanotut huoltolait. Köyhäinhuoltolaista eriytettiin omiksi kokonaisuuksikseen lastensuojelu, irtolaisuus ja alkoholihuolto samalla kun sosiaalialan hallintoa sekä kuntien ja valtion välistä työnjakoa täsmennettiin.⁸⁹ Edellä mainittu kansaneläkelaki edusti niin ikään tätä uudenlaista ajattelua.

86 Andresen ym. 2011.

87 Kaarninen 2017.

88 Pulma & Turpeinen 1987; Markkola 2014, 152–154.

89 Satka 1994; 1995.

Väestökysymys toi yhteiskuntapolitiikkaan perhepoliittisen ulottuvuuden, jossa lapsen aiheuttamista kustannuksista sai hyvitystä ja lapsettomuudesta joutui maksamaan. Ensin 1920-luvulla vähävaraisille perheille myönnettiin kunnallisverosta lapsivähennys, joka sittemmin laajennettiin koskemaan kaikkia lapsiperheitä. Vuonna 1935 lapsivähennys ulotettiin valtiolliseen verotukseen. Samaan vuoteen ajoittui avioparien osittain erillinen verotus ja niin sanottu vanhanpojan vero, jota maksoivat kaikki naimattomat 24 vuotta täyttäneet aikuiset ja lapsettomat pariskunnat. Vuonna 1937 alettiin maksaa äitiysavustusta vähävaraisille synnyttäjille, mutta noin kolmasosa äideistä jäi avustuksen ulkopuolelle. Varallisuusehdoista lievennettiin vuonna 1941, ja vuonna 1949 avustus laajeni koskemaan kaikkia äitejä. Äitiysavustus koostui vaatteista ja muista lastenhoitoon liittyvistä tarvikkeista. Huoli yhteiskunnan kestävydestä näkyi avustuksen ehtoissa, jotka edellyttivät äitien käyvän raskausaikana terveystarkastuksessa.⁹⁰ Näin sekä väestönkasvun että kansanterveyden edistäminen palvelivat kansakunnan elinvoimaa.

Perhepolitiikkaan nivoutunut kontrollipolitiikka näkyi erityisesti lastensuojelussa. Ensimmäinen lastensuojelulaki oli voimassa huomattavan pitkään, vuodesta 1937 vuoteen 1983. Uuteen lastensuojelulainsäädäntöön omaksuttiin YK:n lapsen oikeuksien sopimusta ennakoivia periaatteita kansainvälisestä lasten oikeuksia koskevasta ajattelusta. Vuosikymmenien ajan lastensuojelun keskeisimpänä keinona oli lapsen sijoittaminen kodin ulkopuolelle, joko toiseen perheeseen tai laitokseen. Aina 1950-luvulle asti yleisimpiä huostaanon ja sijoituksen syitä olivat perheen köyhyys, toisen vanhemman – yleensä äidin – kuolema ja joissain tapauksissa lapsen niin sanottu pahantapaisuus. 1960-luvulta lähtien alkoivat korostua vanhempien alkoholinkäytöstä ja mielenterveydestä aiheutuvat ongelmat, jotka tuottivat lasten elämään erityistä turvattomuutta.⁹¹

Lastensuojelun tehtävänä oli nimensä mukaisesti suojella lapsia, joille oma perhe ei kyennyt tarjoamaan turvallista lapsuutta. Tapa, jolla ensimmäistä lastensuojelulakia sovellettiin, tuotti kuitenkin osalle lapsista turvatonta sijaishuoltoa. Vähäiset henkilöresurssit, huoltojärjestelmän porsaanreiät, aikuisten välinpitämättömyys ja joskus jopa suoranainen pahuus johtivat lasten laiminlyöntiin ja kaltoinkohteluun, joka saattoi saada hyvinkin väkivaltaisia muotoja. Aikalaiset tunnistivat osan epäkohdista ja

90 Urponen 1994, 202–203; Laurent 2012, 319–321.

91 Hytönen ym. 2016.

pyrkivät korjaamaan niitä, mutta kaikki väkivallan kokemukset eivät välttämättä tulleet muiden tietoon. Lisäksi etenkin kasvatuslaitoksissa ankaraa ruumiillista kuritusta ja henkistä väkivaltaa pidettiin hyväksi havaittuna kasvatuskeinona. Lasten ruumiillista kuritusta rajoitettiin lastenkodeissa 1950-luvulla, se kiellettiin koulukodeissa vuonna 1965 ja perheissä vuonna 1983. Toki jo lastensuojelulaisissa 1936 oli mainittu, ettei lapselle saa antaa kohtuutonta kuritusta, mutta kohtuuden rajoja sovellettiin välillä hyvin joustavasti. Kansakouluissa ruumiillinen kuritus oli kielletty vuonna 1914 ja oppikouluissa jo 1800-luvulla.⁹² Koululaitoksen ero kotien ja lastensuojelun sallittuihin kasvatuskeinoihin oli siis kaiken kaikkiaan huomattava.

Kansainvälisessä hyvinvointivaltiotutkimuksessa on usein korostettu maiden ja maaryhmien välisiä eroja. Pohjoismaat erottuvat kaikissa vertailuissa omana ryhmänään, jolla on tiettyjä yhteisiä, muista eroavia piirteitä. Pohjoismaisessa hyvinvointivaltiokehityksessä avainasemassa on yhteiskuntaluokkien, sukupuolten ja alueiden tasa-arvo. Tähän liittyen universalismia on pidetty pohjoismaisen mallin keskeisenä periaatteena, mutta vielä keskeisempänä voidaan pitää laajaa yhteiskunnallisten sosiaalipalvelujen järjestämistä.⁹³ Sekä universalismi että sosiaalipalvelut ovat tulosta toisen maailmansodan jälkeisestä yhteiskuntapolitiikasta, jossa tasa-arvo on ollut sekä tavoite että johtava periaate. Lapsilisät, joita Suomessa alettiin maksaa vuonna 1948, olivat ensimmäinen universaali etuus, jota maksettiin kaikille äideille.⁹⁴ Tavoitteena oli tasata lapsista aiheutuvia kustannuksia, ei perheiden tuloeroja. Tuloerojen tasoittamiseen on käytetty muita välineitä, joista verotus on yksi tehokkaimmista. Sosiaalipalvelujen osalta 1950-luku muodosti ensimmäisen käännekohdan, kun kunnalliskodit muuttuivat vanhainkodeiksi.

Lasten – ja varsinkin pikkulasten – terveys oli jo 1900-luvun alussa noussut hyväntekeväisyysjärjestöjen ja muiden kansalaisjärjestöjen huolenaiheeksi. Korkea imeväiskuolleisuus nakersi kansan elinvoimaa, minkä vuoksi perustettiin lastenhoitoyhdistyksiä ja ranskalaisen mallin mukaisia maitopisara-laitoksia. Niissä äidit saivat neuvontaa ja lapsilleen puhdasta, tuberkuloosivapaata äidinmaidonkorviketta, mutta avun saamisen ehtona olivat säännölliset terveystarkastukset ja joissain tapauksissa myös kotitarkastukset. 1920-luvulla järjestöt perustivat lastenneuvoloita. Sota-aikana kansanterveyden edistäminen sai isänmaallisen ulottuvuu-

92 Hytönen ym. 2016, 87.

93 Anttonen & Sipilä 2000; Christiansen & Petersen 2001; Kettunen 2001.

94 Bergholm 2003, 63–76.

den, ja kunnalliset lastenneuvolat säädettiin kaikille kunnille pakollisiksi. Myös kunnalliset terveysisarten virat tulivat pakollisiksi, mutta monissa kunnissa diakonissat jatkoivat kansanterveystyötä terveysisarten rinnalla tai heidän korvaajinaan aina vuoden 1972 kansanterveyslakiin asti. Uuden lain suurin merkitys oli kuitenkin toimia terveyskeskusjärjestelmän luojana, mikä osaltaan palveli alueellisen ja sosiaalisen tasa-arvon saavuttamista.⁹⁵ Sairausvakuutus oli 1960-luvulla laajentanut kansalaisten sairaanhoitomahdollisuuksia ainakin kustannusten osalta, mutta vasta terveyskeskusten perustaminen tarjosi kattavan terveystalvelujen verkoston, joka oli kaikkien kuntalaisten ulottuvilla.

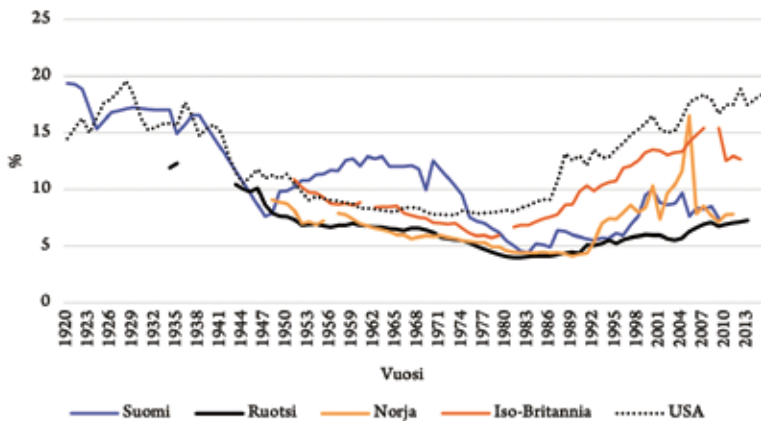
Teollistuminen ja kaupungistuminen toivat lasten päivähoitoon uusia ulottuvuuksia. Kun kansalaisjärjestöjen kansanlastentarhat ja lastenseimet olivat 1900-luvun alussa olleet lähinnä vähävaraisille tarkoitettuja hyväntekeväisyyslaitoksia, perheiden tarpeet alkoivat varsinkin 1960-luvulta lähtien olla toisenlaisia. Katukuvaan ilmestyi niin sanottuja avainkaulalapsia, jotka olivat omin avuin kotona vanhempien käydessä töissä. Aina ei ollut kyse uskosta lapsen taitoihin ja selviytymiskykyyn vaan käytännön sanelemasta pakosta. 1970-luvulla päivähoitolaki lisäsi lasten päivähoitopaikkoja, mutta vasta 1990-luvulla lakiin kirjattiin lapsen subjektiivinen oikeus päivähoitoon ja varhaiskasvatukseen.⁹⁶ Samalla pikkulapsen arkipäivää jäsentävä instituutio teki pitkän matkan köyhäinavustusta varhaiskasvatukseen. Köyhien lasten avustaminen muuttui ensin kaikille tarjottavaksi universaaliksi sosiaalipalveluksi ja siitä edelleen kasvatuksen ja koulutuksen yhteiskunnalliseksi instituutioksi.

Hyvinvointivaltiota on luonnehdittu naisten liittolaiseksi. Kasvava sosiaalipalvelujen ja terveydenhuollon verkosto tarjosi naisille työpaikkoja ja teki samalla myös perheellisten naisten työssäkäynnin mahdolliseksi päivähoiton, kouluruokailun ja vanhustenhuollon ansiosta. Naiset toimivat hyvinvointivaltion ammattilaisina, mutta samalla vahvistui suomalaisille ja ylipäätään pohjoismaisille työmarkkinoille ominainen sukupuolenumukainen segregatio. Suomalaiset naiset ovat olleet muita pohjoismaisia naisia yleisemmin kokopäivätyössä, mikä osaltaan lisäsi 1990-luvulla kotihoidontuen houkuttelevuutta. Pienten lasten vanhempien osa-aikatyö on Suomessa paljon harvinaisempaa kuin muissa Pohjoismaissa.⁹⁷

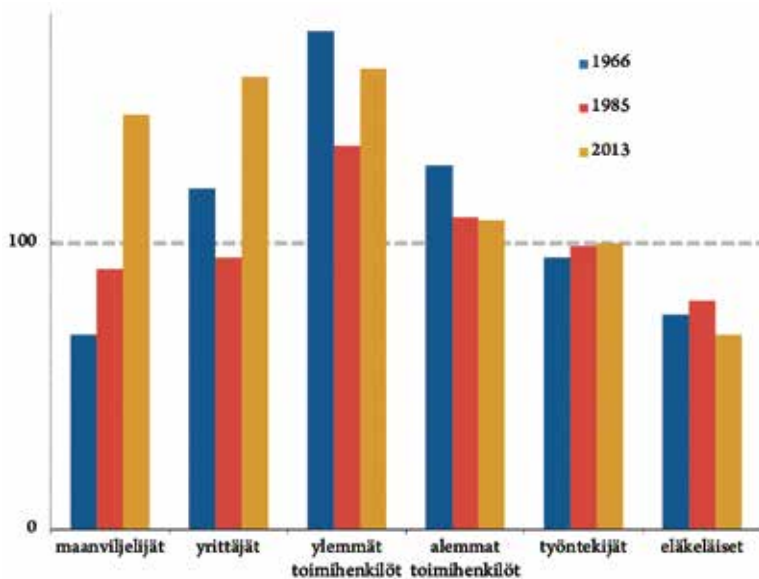
95 Markkola 2016; Markkola 1994.

96 Hiilamo 2004; Anttonen & Sointu 2006; Kinos & Palonen 2012.

97 Anttonen 1997; Korvajärvi 1998.

KUVIO 6. Rikkaimman yhden prosentin osuus kokonaistuloista Suomessa, Ruotsissa, Norjassa, Isossa-Britanniassa ja USA:ssa 1920–2015. *Lähde: Atkinson ym. 2017.*

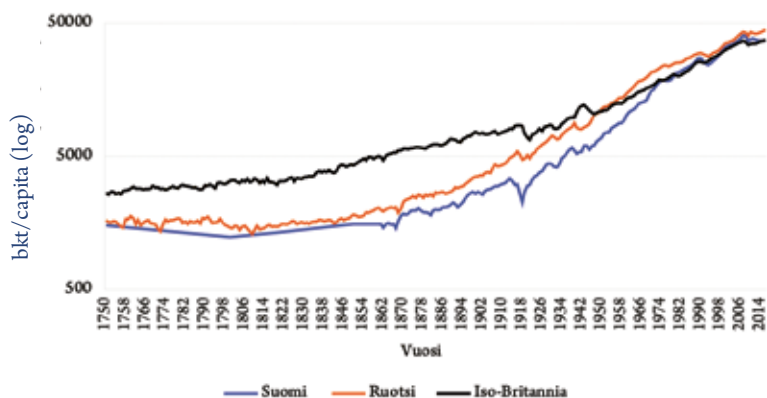
KUVIO 7. Kotitalouksien käytettävissä olevat tulot sosiaaliryhmän mukaan 1966–2013. Luvut on laskettu kulutusyksikköä kohti (kaikki=100). Keskiluku peittää ryhmän sisäisen hajonnan, mutta kuvaa oikein keskimääräisiä ja yleisiä eroja. *Lähde: STV 2019.*

Tulonsiirtojen yhteiskunta

Sosiaalipolitiikka luotiin oloissa, missä ihmiset elivät puutteessa tai ainakin epävarmuudessa. Tarkoitus oli lisätä elämän turvallisuutta ja selviämisen mahdollisuuksia yksilö- tai perhetasolla. Merkittävin mekanismi, jolla tasa-arvoa voitiin saada aikaiseksi, oli verotus ja tulonsiirrot. Suomessa näiden avulla rahoitetaan pääosin koulutus ja terveydenhoito sekä suurelta osin myös eläkkeet. Sosiaalimenojen voimakas kasvu 1900-luvulla sekä niiden kansantulo-osuus ja rahallinen arvo kuvaavat, miten paljon yhteiskunta jakaa resursseja tasa-arvoon, joka ei muutoin toteutuisi. Tämän merkittävä seuraus oli tuloerojen lähes jatkuva pientyminen koko 1900-luvun. Kuvio 6 osoittaa, että rikkaiden osuus kaikista tuloista alkoi laskea Suomessa nimenomaan 1970-luvulla, ja osuus on pysynyt Suomessa paljon alempana kuin esimerkiksi Yhdysvalloissa tai Isossa-Britanniassa. Suomi on ollut ”köyhä” maa myös sikäli, että varallisuutta on ollut suhteellisen vähän verrattuna esimerkiksi Ruotsiin. Varallisuuden osuus kansantulosta on ollut Suomessa pienehkö, ja se on jakautunut verrattain tasaisesti. Tuloerojen kasvua 1950- ja 1960-luvuilla selittää vähävaraisen maatalousväestön suuri osuus ja 2000-luvun alussa muutamien globaalien suuryritysten menestys.⁹⁸

Toinen ja arjen kannalta konkreettisempi tapa mitata tuloeroja on perhekohtainen käytettävissä oleva tulo, jolloin kotitalouden tuloista vähennetään verot ja lisätään perheen saamat tulonsiirrot (ks. kuvio 7). Näin saadaan laskettua niin sanotut todelliset tulot henkeä kohden. Tällä tavalla lasketut *toimeentuloerot* ovat selvästi pienemmät kuin pelkästä palkkatulosta lasketut erot: valtaosa suomalaisista on 1970-luvulta alkaen elänyt kulutuksella mitaten varsin samankaltaista elämää. Erot ovat tätäkin pienemmät, jos mukaan laskettaisiin palvelut kuten koulutus ja terveydenhoito, joista ihmiset eivät erikseen maksa kuin pienen osan. 1900-luvun alussa keskiluokan ja työväestön toimeentuloerot olivat moninkertaiset (3–5), sata vuotta myöhemmin ero oli noin 50 prosenttia. Viljelijöiden nopea keskimääräinen vaurastuminen 1900-luvun lopulla johtui siitä, että pientilat hävisivät. Tulonsiirroilla on eittämättä ollut suuri merkitys yhteiskunnan sosiaaliselle kestävyydelle ja ihmisten käsityksille asemastaan ja koko yhteiskunnasta.

98 Piketty 2016, 533–538 (Markus Jäntin jälkisanat).

KUVIO 8. Suomen, Ruotsin ja Ison-Britannian kiinteähintainen bruttokansantuote (dollaria) henkilöä kohti vuosina 1750–2016. *Lähde: Bolt ym. 2018.*

Taloukasvun yhteiskunta

Edellä kuvattu 1900-luvun yhteiskuntapolitiikka perustui talouden ja varallisuuden kasvuun – tai tarkemmin sanoen kasvu teki sen mahdolliseksi. Aasukasta kohden laskettu reaali-kansantuote kasvoi Suomessa 12-kertaiseksi 1900-luvun aikana (ks. kuvio 8). Kasvu oli paitsi selvästi nopeampaa kuin koskaan aikaisemmin myös uusi ilmiö. Suomi tuli kasvussa kuitenkin läntisen Euroopan perässä ja otti kiinni korkeamman elintason maat vasta 1900-luvun lopulla. Tätä ja kasvuvauhdin samankaltaistumista kutsutaan konvergenssiksi. Siihen vaikutti maailmanmarkkinoiden synnyttämä kysyntä ja Suomen niin sanottu perässätulijan asema, eli Suomi hyötyi nopeammin teollistuneiden maiden taloukasvusta ja innovaatioista. Teollistuminen levisi myös pohjoiseen ja itäiseen Suomeen, teknologia ja tuotantomenetelmä kehittyivät ja kansainvälinen kauppa ja investoinnit kasvoivat. Alkuun päästyään nopea rakennemuutos itsessään kiihdytti taloudellista kasvua. Kehitys ei ollut kuitenkaan automaattista, vaan se edellytti kasvua tukevia yhteiskunnan instituutioita ja poliittisia päätöksiä. Kehitys ei ollut myöskään tasaista, vaan siihen sisältyi sotakriisien lisäksi kaksi syvää lamakautta 1930- ja 1990-lukujen alkupuolella. Kasvun hedelmätkin voitiin käyttää monella tavalla. Muiden länsimaiden tavoin Suomessa suunnattiin tuotoksia yhä enemmän tulonsiirtoihin ja julkisiin palveluihin, varsinkin 1900-luvun jälkimmäisellä puoliskolla. Me-

neistyvässä tai kestävässä yhteiskunnassa oli siten ratkaisevaa sekä kyky kasvuun että kyky käyttää resursseja yleiseen hyvinvointiin ja yhteiskunnan ja talouden uudistumiseen. Tämä vaikuttaa itsestään selvältä, mutta päinvastaisiakin esimerkkejä on riittävästi.

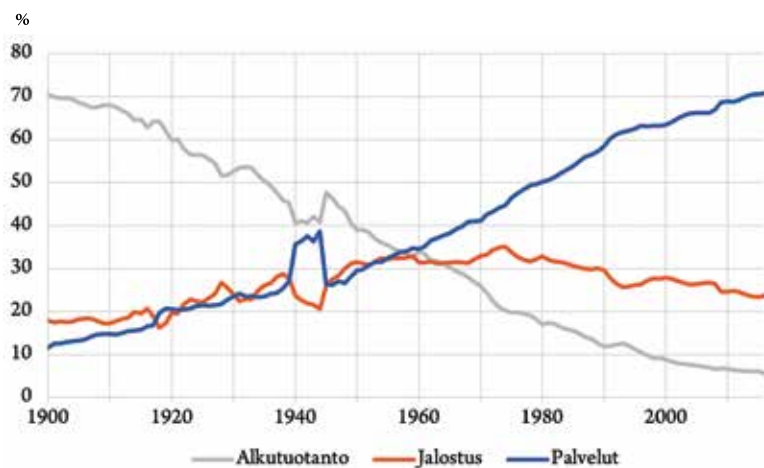
Asukasta kohden mitattu kansantuotteen kasvu johtui ennen kaikkea tuottavuuden kasvusta. Yhteiskunnan muuttuessa agraarisesta teolliseksi ja edelleen palveluyhteiskunnaksi tai tietoyhteiskunnaksi tuotannon-tekijöitä siirtyi niille toimialoille, joilla työn tuottavuus oli korkeampi. Samaten väestön ammattirakenne muuttui ja osin koko sosiaalinen rakennekin. Tuotannon-tekijöiden uudelleen kohdentuminen lisäsi merkittävästi tuottavuuden kasvua, mutta myös toimialojen sisällä tapahtui tuotannon tehostumista koneistumisen ja uusien tuotantotapojen myötä. Asukasta kohden mitatulla kansantuotteella Suomi saavutti esimerkiksi Ruotsia 1960-luvun lopulta 1980-luvun lopulle yli 20 prosenttiyksiköllä. Suomessa teollisuudella oli tärkeämpi sija tässä konvergoitumisessa kuin pidemmälle kehittyneissä maissa, mutta myös palveluissa työn tuottavuuden kasvu oli Suomessa nopeampaa kuin Ruotsissa – tosin myös lähtötaso oli alhainen.⁹⁹

Teollistumisen edelläkävijämaihin verrattuna Suomi säilyi pidempään agraarisena. Tosin vertailuihin sisältyy aina ongelmia: maatalousvaltaista yhteiskuntaa luonnehti esimerkiksi monielinkeinoisuus ihmisten saadessa toimeentulonsa eri lähteistä. Lisäksi maaseudulla tärkeät metsätyöt lasketaan useimmiten alkutuotantoon, vaikka ne voitaisiin nähdä myös osana metsäteollisuuden raaka-aineen hankintaketjua eli erityisesti Suomessa tärkeänä uuden kasvuvaiheen ja modernisaation tekijänä. Mikäli metsätyöt luettaisiin osaksi teollisuutta, Suomen rakennemuutos ei näyttäisikään enää niin myöhäiseltä.¹⁰⁰

Tavanomaisesti laskettuna alkutuotannossa – maa- ja metsätaloudessa sekä kala- ja riistataloudessa – tehtiin vielä 1900-luvun puolivälissä noin 40 prosenttia kansantalouden työpanoksesta. Väestönlaskennan mukaan osuus oli vielä suurempi eli noin puolet ammatissa toimivasta väestöstä. Näiden kahden luvun eroa selittää juuri monielinkeinoisuus. Muutos oli kuitenkin nopea. Teknologinen kehitys lisäsi maaseudulla työn tuottavuutta ja vähensi työvoiman tarvetta. Kun maatalouden maailmanmarkkinahinnat vielä laskivat, monet pienet tilat etenkin Itä- ja Pohjois-Suo-

99 Hjerpe 1988; Kokkinen ym. 2007; Jalava 2007.

100 Kuznets 1966; Hjerpe 1988, 63.

KUVIO 9. Työllisyysosuus toimialoittain vuosina 1900–2015 (%). *Lähteet: Hjerppe 1988; Kansantulolaskelmat, Tilastokeskus.*

nessa muuttuivat kannattamattomaksi tuottavuuden kasvusta ja merkittävistä valtion tukitoimista huolimatta.¹⁰¹ 2000-luvun alussa alkutuotannon (ml. metsätalous) osuus oli laskenut jo alle kymmenen prosentin kansantalouden työpanoksesta.

Teollistuminen ja kaupungistuminen ovat olennainen osa yleisesti tunnettua globaalia kasvukertomusta, niin myös Suomessa. Jalostuksen eli teollisuuden ja rakennustoiminnan työllisyysosuus oli 1920-luvulla noin viidennes ja 1900-luvun puolivälissä vajaa kolmannes kansantalouden työpanoksesta. Huippukohta 35 prosenttia ajoittui 1970-luvun puoliväliin, mutta osuus ei noussut missään vaiheessa yhtä korkeaksi kuin esimerkiksi Ruotsissa. Koska suuri osa suomalaisesta tavaroiden valmistuksesta oli vientiteollisuutta, teollisuuden merkitys kansantaloudessa oli kuitenkin suurempi kuin esimerkiksi työllisyysosuuden perusteella näyttää. Viimeisten vuosikymmenten aikana myös teollisuuden ja rakennustoiminnan osuus työllisyydestä on pienentynyt, vaikka tuotannon arvo on kasvanut. Globalisaation suuri linja, tavaratuotannon siirtyminen halvempien tuotantokustannusten maihin, koski myös Suomea ja hävitti maasta muun muassa kenkä- ja tekstiiliteollisuuden. Jalostuksen työllisyys-

101 Ojala & Nummela 2006; Markkola 2004.

sosuus oli Suomessa vuonna 2010 noin neljännes koko kansantalouden työpanoksesta eli suunnilleen samalla tasolla kuin se oli vuonna 1930.

Merkittävin työllisyyden kasvu tapahtui palveluissa, josta tuli ylivoimaisesti suurin työllistäjä (ks. kuvio 9). Palveluelinkeinojen kasvu selitti paljolti myös kaupunkien kasvua – ja toisin päin. Kaupungeista tuli niin hallinnon, liikenteen, koulutuksen, sairaanhoidon kuin vapaa-ajan keskuksia. Kun alkutuotannon, jalostuksen ja palveluiden työllisyysosuudet olivat 1960-luvun alussa suunnilleen yhtä suuret, julkisten ja yksityisten palveluiden osuus oli 20 vuotta myöhemmin noussut jo puoleen kansantalouden työpanoksesta. Muutokseen liittyivät julkisen sektorin kasvu, naisten työssäkäynnin yleistyminen ja työvoiman toimihenkilöistytminen. Palveluiden ja erityisesti julkisen sektorin laajentuminen edesauttoi kahdella tavoin naisten tuloa työmarkkinoille: toisaalta hoivapalvelut ja erityisesti lakisääteiseksi tullut lasten kunnallinen päivähoido helpottivat palkkatyöhön osallistumista, toisaalta julkisen sektorin kasvu loi naisille uusia työpaikkoja.¹⁰² Palveluissa tehtiin 2000-luvun alussa jo kaksi kolmasosaa kansantalouden työpanoksesta ja yhtä paljon arvonlisäyksestä.

Kasvu ja katkokset

Kasvua ei tullut ilman kriisejä ja katkoksia. Maailmansotien väliin sijoittui yksi modernin historian tunnetuimmista rauhanajan kriiseistä, 1930-luvun lama. Sen syyt ulottuvat ensimmäisen maailmansodan tuomiin poliittisiin ja taloudellisiin muutoksiin, jotka vaikuttivat niin tuotantoon, kaupankäyntiin kuin kansainvälisiin pääomanliikkeisiin. Kireä rahapolitiikka 1930-luvun alussa syvensi ja pitkitti lamaa. Yhdysvalloissa, josta laman katsotaan saaneen alkunsa, teollisuustuotanto puolittui ja reaalin kansantuote laski noin 30 prosenttia laman aikana. Myös Saksassa laman vaikutukset olivat rajuja, samoin kuin esimerkiksi kuparin ja salpietarin viennistä riippuvaisessa Chilessä. Näihin maihin verrattuna Suomessa lama ei ollut yhtä dramaattinen katkos: teollisuustuotannon volyymi laski 17 prosenttia ja (maatalousmaan) reaalin kansantuote neljä prosenttia. Lamasta huolimatta maailmansotien välinen aika olikin Suomessa nopean taloudellisen kasvun aikaa: teollisuuden työvoima kaksinkertautui ja kansantuotteen volyymin kasvu oli keskimäärin yli neljä prosenttia vuosina 1920–1938. Lamasta toipuivat nopeimmin ne maat, jotka luopuivat kultakannasta varhaisessa vaiheessa ja joiden valuutta devalvoitui ja

102 Julkunen 1990; Kettunen 2006.

vienti elpyi. Suomen lisäksi tällaisia maita olivat Skandinavian maat ja Iso-Britannia.¹⁰³

Toisen maailmansodan jälkeiset taloudellisen kasvun ”kultaisten vuodet” päättyivät Länsi-Euroopassa äkilliseen ulkoiseen shokkiin, 1970-luvun puolivälin öljykriisiin. Energian hinnan nousu ja ulkomaisen kysynnän supistuminen näkyivät myös Suomessa kasvun hidastumisena, mutta vaikutukset olivat kuitenkin lievempiä kuin monessa muussa maassa. Tavallaan rakennemuutoksen myöhäisyys ja naapurimaat koi-tuivat Suomen (tilapäiseksi) pelastukseksi. Suomi hyötyi Neuvostoliiton kanssa käydystä bilateraalista vaihtokaupasta, jossa vienti kasvoi, kun öljyn maailmanmarkkinahinta nousi. Perässätulijuus ja elintasoerokuilu suhteessa Ruotsiin edesauttoivat Suomea siinäkin, että niin monet raken-nemuutoksen vaivaamien syrjäseutujen nuoret saattoivat muuttaa työn perässä Ruotsiin. Ilman maastamuuttoa rakennemuutoksen aiheuttama työttömyys olisi ollut Suomessa järkyttävän korkea. Koulutetuille nuorille julkisen sektorin nopea kasvu lisäsi työtä kotimaassakin.

Suotuisa kasvukausi päättyi Suomessa lopulta 1980-luvun nousukau-den ja niin sanotun kulutusjuhlan jälkeen idänkaupan romahdukseen, pankkikriisiin ja 1990-luvun lamaan. Suomi oli yksi harvoja maita, jossa 1990-luvun lama oli koko taloutta tarkastellen syvempi ja pidempi kuin 1930-luvun kriisi. Suomen 1990-luvun lamaa voidaan talouden osalta pitää ”klassisena finanssikriisinä”, jollainen koettiin myös Ruotsissa, Norjassa, Chilessä ja Meksikossa sekä monissa Aasian maissa 1980- ja 1990-luvuilla. Reaalinen kansantuote laski vuosina 1991–1993 yhteensä yli 10 prosenttia. Lama näkyi erityisen selvästi kotimaisen kysynnän las-kuna, pankkikriisinä, konkurssina ja korkeana työttömyytenä. Työmi-nisteriön tilastojen mukaan työttömiä oli enimmillään vuonna 1994 yli 500 000, ja tilastokeskuksen mukaan työttömiä oli samana vuonna kes-kimäärin 17 prosenttia työvoimasta. Toisin kuin aikaisemmissa lamoissa, perinteisten suhdannealojen lisäksi työttömyys ulottui 1990-luvulla toi-mihenkilöihin ja työttömyydestä tuli yhä useamman kohdalla pitkäai-kainen ongelma. Verotulojen ehtymisen, pankkituen ja työttömyysme-nojen vuoksi valtio ja julkinen sektori velkaantuivat. Aikalaiskeskus-telussa lama tulkittiin hyvinvointivaltiokehityksen käännekohdaksi.¹⁰⁴

103 Eichengreen & Sachs 1985; Kalela 1987; Temin 1989; Hjerpe 1988; Hannikainen 2004; Crafts & Fearon 2013.

104 Kiander & Vartia 1998; Kiander 2001; Kalela ym. 2001; Blomberg ym. 2002; Honkapohja ym. 2009; Heikkinen & Tiihonen 2010.

Näin olikin. Lamaan asti reformit tarkoittivat etuuksien ja palvelujen parantamista, jotka rahoitettiin talouskasvulla. Lamasta lähtien alettiin toimia usein toisin päin: koska talous ei kasvanut, julkisia menoja oli pienennettävä.

Kasvun hedelmät

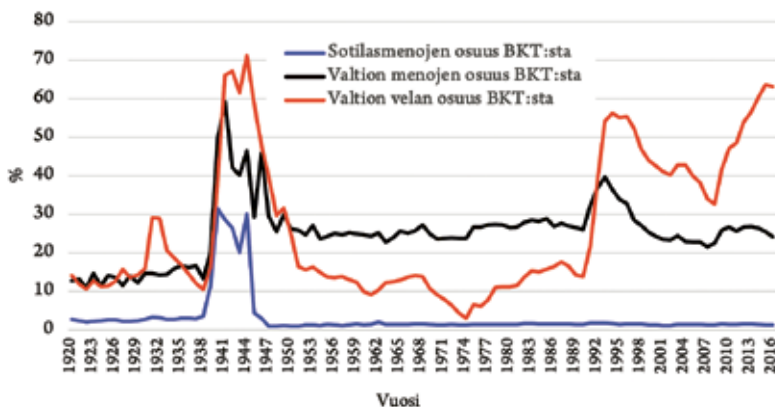
Sosiaalimenojen kasvu länsimaissa on toisen maailmansodan jälkeisten vuosikymmenten suurimpia muutoksia. Erityisesti Pohjoismaissa tätä on nimitetty hyvinvointivaltion synnyksi ja kasvukaudeksi. Sosiaalimenojen kasvu liittyi kolmeen muuhun suureen ”transformaatioitioon”. Ensimmäinen oli yhteiskunnan demokratisoituminen. Kun heikommassa asemassa olevat ihmiset saivat äänensä kuuluviin politiikan näyttämöillä, he vaativat uusia sosiaalisia oikeuksia. Toiseksi taloudellinen kasvu toi resursseja uudelleen jaettavaksi. Kolmas muutos liittyi väestön ikääntymiseen. Vanhemmat ihmiset tarvitsivat enemmän tulonsiirtoja – terveyden- ja sairaanhoitoa sekä eläkkeitä – ja demokratioissa ikääntyvä väestö äänesti niiden puolesta.¹⁰⁵

Suomen kehitys sopii edellä kuvattuun yleiseen kertomukseen sosiaalimenojen kasvusta ja Suomen poliittisesta historiasta. Elintason ollessa matala tulonsiirtoja ja julkisia palveluita oli vähän. Kun yhteiskunta demokratisoitui 1900-luvun alkupuolelta lähtien, terveydenhoito- ja koulutusmenot alkoivat kasvaa ja syntyi vilkas yhteiskunnallinen keskustelu sosiaalivakuutuksen aikaansaamisesta. Lisäksi kuntiin rakennettiin julkisin varoin elintasoja kohottavaa infrastruktuuria, kuten kaasu-, sähkö- ja vesilaitoksia ja viemäriä. Taloudellinen kasvu toi koko ajan enemmän resursseja näihin reformeihin. Nopein tulonsiirtojen ja palveluiden sekä veroasteen kasvukausi ajoittui Suomessa toiseen maailmansodan jälkeiseen aikaan, samoin kuin muissakin länsimaissa. Suomessa tämä vaihe yhdistyi demokratian laajentumiseen työväestön ja vasemmiston vaikutusvallan lisääntyessä. Suomessa hyvinvointivaltio ulotettiin nopeasti myös maaseudulle, minkä varmisti maalaisväestön suuri poliittinen voima. Taloudellinen kasvu oli siten ”inklusiivista”, eli se hyödytti väestön enemmistöä, osallisti heitä ja sai ihmiset edistämään uutta kasvua.¹⁰⁶

Sotilasmenojen suhteellinen osuus laski alhaiseksi toisen maailmansodan jälkeen, ja valtion menojen osuus nousi vastaavasti korkeammalle ta-

¹⁰⁵ Lindert 2004.

¹⁰⁶ Acemoglu & Robinson 2012, erityisesti luku 11.

KUVIO 10. Valtion menot, sotilasmenot ja valtion velka suhteessa (%) bruttokansantuotteeseen 1920–2016. *Lähteet: Eloranta & Yasushi 2015; OECD; Tilastokeskus; Sosiaali- ja terveystieteiden ministeriö (<http://stm.fi/en/expenditure>).*

solle. Julkisyhteisöjen kokonaismenojen kasvu oli nopeaa 1900-luvun loppupuolella. Julkisen velan suhteellinen määrä putosi nopeasti 1970-luvulle saakka, jonka jälkeiset kriisit 1990-luvulla sekä vuoden 2008 jälkeen ovat nostaneet julkista velkaa korkeammalle tasolle. Suomessa sosiaalimenot nousivat hyvinvointivaltion kasvukaudella 1960–1990 erityisen nopeasti. Taloudellinen kasvu oli tuolloin nopeaa, mutta sosiaalimenot kasvoivat vielä tätäkin voimakkaammin. Sosiaalimenojen suhde kansantuotteeseen nousi 30 vuodessa noin 10 prosentista 25 prosenttiin. Kasvu näkyi sosiaalimenojen kaikilla osa-alueilla: esimerkiksi sosiaalivakuutuksessa, terveyden- ja sairaanhoidossa, asumisen sekä perheiden ja toimintarajoitteisten tukemisessa. Kun mukaan otetaan koulutus, jota ei yleensä lasketa sosiaalimenoihin, vaikka se onkin olennainen osa hyvinvointivaltion instituutioita, suhdeluku nousee noin 30 prosenttiin. Muutamassa vuosikymmenessä Suomi nousi selvältä takamatkalta OECD-maiden keskikastiin, niin kansantuotteella mitattuna kuin sosiaalimenojen osaltakin.¹⁰⁷

Hyvinvointivaltion kasvukausi päättyi 1990-luvun lamaan. Vaikka lama oli Suomessa syvempi ja pidempi kuin useimmissa muissa länsimaissa, sosiaalimenoissa kehityksen suuri linja ei ole poikkeuksellinen. Menojen nopein kasvukausi päättyi myös muualla, vaikka lamavuosina

¹⁰⁷ Sosiaalimenot ja niiden rahoitus vuosina 1987–2030; Alestalo & Uusitalo 1986; Uusitalo 1990.

TAULUKKO 2. Sosiaalimenot suhteessa bruttokansantuotteeseen 1980–2015 (%)

VUOSI	SUOMI	RUOTSI	RANSKA	ISO-BRI-TANNIA	ALANKO-MAAT
1980	17.7	24.8	20.2	15.6	23.3
1985	21.7	27.0	25.2	18.2	23.8
1990	23.3	27.2	24.3	15.2	24.0
1995	28.9	30.6	28.3	18.3	22.3
2000	22.6	26.8	27.5	17.7	18.4
2005	23.9	27.4	28.7	19.4	20.5
2010	27.4	26.3	30.7	22.8	22.1
2015	30.6	26.7	31.7	21.5	22.3

Lähde: OECD, *Social Spending, Aggregated Data*
https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=SOCX_AGG.

erityisesti työttömyysmenojen kasvu ja kansantuotteen lasku nostivat suhdelukua kansantuotteeseen tilapäisesti. Hyvinvointivaltiota koskevia etuuksia ja palveluita ryhdyttiin supistamaan 1990-luvulla niin Suomessa kuin muissakin länsimaissa.¹⁰⁸ Syytkin olivat samankaltaiset, vaikka instituutioissa ja harjoitetussa politiikassa oli huomattavia eroja. Ikääntyvän väestön ennustetaan lisäävän julkisia menoja samaan aikaan kun talouskasvu on hidastunut. Vaikka hyvinvointivaltion instituutiot nauttivat kansalaisten arvostusta, reformeille on toistaiseksi löytynyt vaaleissa kannatusta. Keskustelua on tosin käyty siitä, ovatko muutokset olleet riittäviä vai toisaalta liian suuria vastaamaan demografisen muutoksen ja globalisaation synnyttämiin haasteisiin. Joka tapauksessa näyttää selvältä, että hyvinvointivaltion tarjoamat tulonsiirrot ja palvelut sekä niiden rahoitus säilyvät jatkossakin keskeisenä poliittisen kamppailun kohteena. 2010-luvun uusi piirre on maahanmuuton lisääntyminen ja sitä seurannut kotouttamisen ongelma, joka on useimmissa maissa johtanut yhteiskunnan etniseen segregaatioon ja poliittisiin jännitteisiin, jotka koskettavat myös universalistisen hyvinvointimallin perusteita.

108 Uusitalo 2006; Kangas 2006; Kautto 2011; Hannikainen 2018.

Hyvinvointivaltion alkumetreillä. Kädet pestään huolellisesti ennen ruokailua helsinkiläisessä lastentarhassa vuonna 1919. *Helsingin kaupunginmuseo, kuvaaja tuntematon.*

Tulevina vuosikymmeninä väestön ikääntyminen lisää ikäsidonnaisia sosiaalimenoja, erityisesti eläkkeitä ja sairaanhoitokuluja, vaikka etuuk-sien ja palveluiden taso yhtä ihmistä kohden ei muuttuisikaan. Palveluiden tuottavuutta voidaan toki parantaa, mutta kasvavien sosiaalimenojen ra-hoittaminen on kuitenkin vaikeampaa kuin ennen, koska yhä suurempi osa väestöstä ei kuulu työvoimaan mutta saa aikaisempia ikäluokkia pidem-pään tulonsiirtoja ja palveluita. Hyvinvointivaltion ja viimeisen sadan vuo-den kehityksen näkökulmasta suunnanmuutos voi olla merkittävä. Alueellinen ja sosiaalisen eriarvoisuus voivat kasvaa, ja etuuksia ja palveluita leikkaavat päätökset ovat poliittisesti vaikeita. Rikaskin yhteiskunta voi menettää vakautensa ja joutua kriisiin. Tällöin kriisi on aina poliittinen ja sen ratkaisukin voi olla vain poliittinen – sekä Suomessa että globaalisti.¹⁰⁹

Utopia joka yllättäen toteutui

1900-luvun kestäväää ja menestyksekkästä yhteiskuntakehitystä ei osattu ennakoida, vaikka ilmassa olikin paljon paljon toiveita vauraammasta, terveelli-

109 Piketty 2016, 525–527.

semmästä ja pidemmästä elämästä ja tasa-arvoisemmasta yhteiskunnasta. Tätä lupailivat ajan suuret aatteet eli kristinusko, nationalismi ja sosialismi, joiden ympärille poliittinen ajattelu kiinnittyi. ”Nyky aika” teknisine ihmeineen enteili myös parempaa tulevaisuutta. Uusi elämä oli myös yhä useamman ulottuvilla: piti vain muuttaa kaupunkiin tai Amerikkaan. Eniten vaikutti kuitenkin ihmisten uudenlainen osallistuminen, kansalaisyhteiskunnan ja politiikan synty. Vuonna 1903 Suomen työväenpuolue hyväksyi niin sanotun Forssan ohjelman. Siinä vaadittiin asioita, joita ei tuolloin vielä ollut. Näihin kuuluivat yhtäläiset poliittiset oikeudet, kohtuullinen elintaso, terveys, koulutus ja yhtäläiset mahdollisuudet julkisiin virkoihin. Tiivistetysti sanoen tavoitteena oli tasa-arvo. Sillä ei tarkoitettu omaisuuden tasajakoa vaan oikeudenmukaisia elämisen mahdollisuuksia. Nämä tavoitteet toteutuivat sadan vuoden aikana. Ei siksi, että yksi puolue olisi ollut oikeassa, vaan siksi, että lähes kaikki suomalaiset ennen pitkää jakoivat nuo tavoitteet. Niiden toteuttaminen tuli mahdolliseksi yhteiskunnan vaurastuessa, mutta ennen kaikkea siksi, että ihmisillä oli tavoite, joka edellytti ja tuotti kestävästä sosiaalista kehitystä – ja että oli olemassa toimiva poliittinen koneisto tuon tavoitteen toteuttamiseksi.

Myöskään 1900-luvun kriisejä ja onnettomuuksia ei arvattu ennakoita. Vaikka sotavarustelu kiihtyi vuosisadan alussa ja suurvalloilla oli suuret armeijat, Suomessa ei pelätty sota. Ja jos sellainen tulisi, se voitettaisiin. Ensimmäinen maailmansota ja sen jatkonäytös, Venäjän vallankumous ja Suomen sisällissota, olivat aikalaisille yllätyksiä. Seuraavat sodat ja kriisit olivat ennakoitavissa ja niihin valmistauduttiin. Kun maa selvisi sodista ja niiden uhista niin sanotun kylmän sodan aikana, jokainen suomalainen oli varmasti tyytyväinen siitä, että maa pysyi itsenäisenä valtiona. Se oli varsinaista selviytymistä. Toinen tarina on se, miten *yhteiskunta* selvisi, eli miten ihmisten arki ja toimintatavat muuttuivat sadan vuoden aikana ja miten tämä muutos oli suomalaisen yhteiskunnan jatkuvuuden ehto ja tulos.

Kirjallisuus

- Acemoglu, Daron & Robinson, James (2012) *Why nations fail. The origins of power, prosperity, and poverty*. New York: Crown Publishing Group.
- Ahti, Martti (1990) *Kaappaus? Suojeluskuntaselkkaus 1921, Fascismin aave 1927, Mäntsälän kapina 1932*. Keuruu: Kirjayhtymä.
- Alapuro, Risto (2015) The legacy of civil war of 1918 in Finland. Teoksessa Bill Kissane (toim) *After civil war: Division, reconstruction, and reconciliation in contemporary Europe*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 17–42.
- Alapuro, Risto (2017) *Valtio ja vallankumous Suomessa*. Suom. Mikko Alapuro (alkup. 1988). Tampere: Vastapaino.

- Alapuro, Risto & Allardt Erik (1978) Lapua movement: The threat of rightist takeover in Finland 1930–32. Teoksessa Juan Linz & Alfred Stephan & Risto Alapuro & Erik Allardt (toim.) *The breakdown of democratic regimes*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 122–141.
- Alestalo, Matti (1990) Vuoden 1895 tapaturmavakuutuslaki. Teoksessa Matti Peltonen (toim.) *Arki ja murros. Tutkielmia keisariajan lopun Suomesta*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura, 339–360.
- Alestalo, Matti (2007) Rakennemuutokset ja sukupolvet. *Yhteiskuntapolitiikka* 2/2007, 146–157.
- Alestalo, Matti & Uusitalo, Hannu (1986) Finland. Teoksessa Peter Flora (toim.) *Growth to limits. The western European welfare states since World War II*. Berliini: Walter de Gruyter, 197–292.
- Andresen, Astri & Gardarsdóttir, Ólöf & Janfelt, Monika & Lindgren, Cecilia & Markkola, Pirjo & Söderlind, Ingrid (2011) *Barnen och välfärdspolitiken. Nordiska barndomar 1900–2000*. Tukholma: Dialogos förlag.
- Anttonen, Anneli (1997). *Feminismi ja sosiaalipolitiikka: Miten sukupuolesta tehtiin yhteiskuntateoreettinen ja sosiaalipoliittinen avainkäsite*. Tampere: Tampere University Press.
- Anttonen, Anneli & Sipilä, Jorma (2000) *Suomalaista sosiaalipolitiikkaa*. Tampere: Vastapaino.
- Anttonen, Anneli & Sointu, Liina (2006). *Hoivapolitiikka muutoksessa: Julkinen vastuu pienten lasten ja ikääntyneiden hoivasta 12:ssa Euroopan maassa: Hyvinvointivaltion rajat -hanke*. Helsinki: Stakes.
- Appelbaum, Anne (2012) *Iron curtain. The crushing of eastern Europe*. New York: Anchor Books.
- Árnason, Jóhann Pál & Wittrock, Björn (toim.) (2012) *Nordic paths to modernity*. New York: Berghahn Books.
- Atkinson, Anthony & Hasell, Joe & Morelli, Salvatore & Roser, Max (2017) *The chartbook of economic inequality*. <https://www.chartbookofeconomicinequality.com/>
- Bergholm, Tapio (2003) Työmarkkinajärjestöt ja Suomen lapsilisäjärjestelmän synty. *Yhteiskuntapolitiikka* 68:1, 63–76.
- Bergholm, Tapio (2007) *Sopimusyhteiskunnan synty II. Hajaannuksesta tulopolitiikkaan. Suomen Ammattiyhdistysten Keskusliitto 1956–1969*. Helsinki: Otava.
- Blomberg, Helena & Hannikainen, Matti & Kettunen, Pauli (toim.) (2002) *Lamakirja. Näkökulmia 1990-luvun taluskriisiin ja sen historiallisiin konteksteihin*. Turku: Kirja-Aurora.
- Blomster, Peter (2004) *Kunnallisen eläketurvan historia. Kuntien eläkevakuutus 1964–2004*. Helsinki: Kuntien eläkevakuutus.
- Bonoli, Giuliano & Shinkawa, Toshimitsu (toim.) (2005) *Ageing and pension reform around the world. Evidence from eleven countries*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Bolt, Jutta & Inklaar, Robert & de Jong, Herman & Luiten van Zanden, Jan (2018) Rebasings 'Maddison': New income comparison and the shape of long-run economic development. *Maddison Project Working Paper 10. Maddison project databasis 2018*: <https://www.rug.nl/ggdc/historicaldevelopment/maddison/releases/maddison-project-database-2018>
- Christiansen, Niels Finn & Petersen, Klaus (2001) Preface. *Scandinavian Journal of History* 26:3, 153–156.
- Crafts, Nicholas & Fearon, Peter (2013) *The Great Depression of the 1930s: Lessons for today*. Oxford: Oxford University Press.
- Dallas, Gregor (2005) *Poisoned Peace. 1945 – The War that never ended*. Lontoo: John Murray Paperbacks.
- Eichengreen, Barry & Sachs, Jeffrey (1985) Exchange rates and economic recovery in the 1930s. *The Journal of Economic History* 45:4, 925–946.
- Eloranta, Jari & Ojala, Jari (2018) Suomi kansainvälisessä taloudessa 1600–2000. Teoksessa Pertti Haapala (toim.) *Suomen rakennehistoria: Näkökulmia muutokseen ja jatkuvuuteen (1400–2000)*. Tampere: Vastapaino, 142–169.
- Eloranta, Jari & Osinsky, Pavel (2014) Maailmansotien vaikutus vallankumouksiin Venäjällä, Suomessa, Espanjassa ja Kiinassa. *Historiallinen aikakauskirja* 112:2, 193–204.
- Eloranta, Jari & Yasushi Tanaka (2015) Military spending in Japan and Finland: From warfare to welfare state. Teoksessa Toshiaki Tamaki & Jari Ojala & Yasushi Tanaka & Jari Eloranta (toim.) *Comparing Japanese and Finnish economies and societies – Longitudinal perspectives*. Lontoo: Routledge, 71–92.

- Eskola, Seikko (2010) *Suomen hurja vuosi 1917 Ruotsin peilissä*. Helsinki: Edita.
- Fogel, Robert William (2004) *The escape from hunger and premature death, 1700–2100. Europe, America, and the Third World*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fogel, Robert W. (2012) *Explaining long-term changes in health and longevity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gerwarth, Robert (2016) *The vanquished. Why the first World War failed to end, 1917–1923*. Lontoo: Penguin Books.
- Gerwarth, Robert & Horne, John (toim.) (2013) *Sodasta rauhaan. Väikivallan vuodet Euroopassa 1918–1923*. Suom. Tatu Henttonen (alkup. 2012). Tampere: Vastapaino.
- Haapala, Pertti (1989) *Mitä on rakennemuutos*. Historiallinen arkisto 93. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 105–130.
- Haapala, Pertti (1995) *Kun yhteiskunta hajosi: Suomi 1914–1920*. Helsinki: Painatuskeskus.
- Haapala, Pertti (2004) Väki vähenee: Maatalousyhteiskunnan hidas häviö 1950–2000. Teoksessa Pirjo Markkola (toim.) *Suomen maatalouden historia: 3, Suurten muutosten aika: jälleerakennuskaudesta EU-Suomeen*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 233–254.
- Haapala, Pertti (2006) Suomalainen rakennemuutos. Teoksessa Juho Saari (toim) *Historiallinen käänne*. Helsinki: Gaudeamus, 91–124.
- Haapala, Pertti (2017) Suomen tulevaisuuden historia. Teoksessa Nils E. Villstrand. & Petri Karonen (toim.) *Kulkemattomat polut: Mahdollinen Suomen historia*. Helsinki: Gaudeamus, 204–237.
- Haapala, Pertti (2018) Kaaoksen monet juuret. Teoksessa Tuomas Tepora & Aapo Roselius (toim.) *Rikki revitty maa: Suomen sisällissodan kokemukset ja perintö*. Helsinki: Gaudeamus, 27–51. Alkuteos: Tuomas Tepora & Aapo Roselius (ed.) *The Finnish Civil War 1918*. Leiden/Boston: Brill.
- Haapala, Pertti & Lloyd, Christopher (2018) Johdanto: rakennehistoria ja historian rakenteet. Teoksessa Pertti Haapala (toim.) *Suomen rakennehistoria: Näkökulmia muutokseen ja jatkuvuuteen (1400–2000)*. Tampere: Vastapaino, 4–30.
- Haapala, Pertti & Peltola, Jarmo (2018) Elinkeinorakenne 1750–2000. Teoksessa Pertti Haapala (toim.) *Suomen rakennehistoria: Näkökulmia muutokseen ja jatkuvuuteen (1400–2000)*. Tampere: Vastapaino, 170–209.
- Haatanen, Pekka (1992) Suomalaisen hyvinvointivaltion kehitys. Teoksessa Olavi Riihinen (toim.) *Sosiaalipolitiikka 2017*. Helsinki: Sitra & WSOY, 31–68.
- Haavio-Mannila, Elina (1968) *Suomalainen nainen ja mies: Asema ja muuttuvat roolit*. Helsinki: WSOY.
- Hannikainen, Matti (2004) *Rakentajat suhdanteissa. Palkat, työttömyys ja työmarkkinakäytännöt Helsingin rakennustoiminnassa 1930-luvun laman aikana*. Helsinki: Suomen Tiedeseura.
- Hannikainen, Matti (2013) Comparison, measurement, and economization. The origin of the retirement age of 65 in Finland. Teoksessa Heidi Haggrén & Johanna Rainio-Niemi & Jussi Vauhkonen (toim.) *Multi-layered historicity of the present. Approaches to social science history*. Helsinki: Helsingin yliopisto & Poliitiikan ja talouden tutkimuksen laitos, 297–311.
- Hannikainen, Matti (2018) Rakennemuutos ja hyvinvointivaltio. Teoksessa Pertti Haapala (toim.) *Suomen rakennehistoria: Näkökulmia muutokseen ja jatkuvuuteen (1400–2000)*. Tampere: Vastapaino, 244–267.
- Hannikainen, Matti & Vauhkonen, Jussi (2012) *Ansioiden mukaan. Yksityisalojen työeläkkeiden historia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1343. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Harjula, Minna (2007) *Terveyden jäljillä: Suomalainen terveyspolitiikka 1900-luvulla*. Tampere: Tampere University Press.
- Harjula, Minna (2015) *Hoitoonpääsyn hierarkiat: Terveyskansalaisuus ja terveyspalvelut Suomessa 1900-luvulla*. Tampere: Tampere University Press.
- Heikkinen, Sakari & Tiihonen, Seppo (2010) *Hyvinvoinnin turvaaja. Valtiovarainministeriön historia 3*. Helsinki: Edita.
- Heiskala, Risto & Kantola, Anu (2010) Vallan uudet ideat: hyvinvointivaltion huomasta kilpailuvalltion valvontaan. Teoksessa Petteri Pietikäinen (toim.) *Valtakirja*. Helsinki: Gaudeamus, 124–148.

- Heiskala, Risto & Luhtakallio, Eeva (2006) *Uusi jako: Miten Suomesta tuli kilpailukyky-yhteiskunta?* Helsinki: Gaudeamus.
- Heiskala, Risto & Virtanen Akseli (toim.) (2011) *Talous ja yhteiskuntateoria 2: Modernin maailman talous*. Helsinki: Gaudeamus.
- Hentilä, Seppo (2018) *Pitkät varjot. Muistamisen historia ja politiikka*. Helsinki: Siltala.
- Hentilä, Seppo & Jussila, Osmo & Nevakivi, Jukka (1995) *Suomen poliittinen historia 1809–1995*. Helsinki: WSOY.
- Hiilamo, Heikki (2004) *Tavoitteena kannustavampi toimeentulotuki: Tutkimus toimeentulotuen lakimuutoksista*. Helsinki: Stakes.
- Hjerpe, Riitta (1988) *Suomen talous 1860–1985. Kasvu ja rakennemuutos*. Kasvututkimuksia XIII. Helsinki: Valtion painatuskeskus.
- Hjerpe, Riitta & Hjerpe, Reino (1992) Taloudellinen kasvu sosiaalipolitiikan edellytyksenä. Teoksessa Olavi Riihinen (toim.) *Sosiaalipolitiikka 2017*. Helsinki: Sitra ja WSOY, 69–96.
- Hoffman, Kai (1974) *Merimieskirstusta eläkelaitokseen. Merimieseläkejärjestelmän historia vuosina 1748–1936*. Helsinki: Merimieseläkekassa.
- Hokkanen, Kari (2002) *Maalaisliitto-Keskustan historia: 4, Kekkonen maalaisliitto 1950–1962*. Helsinki: Otava.
- Holmila, Antero & Mikkonen, Simo (2015) *Suomi sodan jälkeen: Pelon, katkeruuden ja toivon vuodet 1944–1949*. Jyväskylä: Atena.
- Honkapohja, Seppo & Koskela, Erkki A. & Leibfritz, Willi & Uusitalo, Roope (2009) *Economic prosperity recaptured. The Finnish path from crisis to rapid growth*. Cambridge: The MIT Press.
- Hytönen, Kirsi-Maria; Antti Malinen & Salenius, Paula & Haikari, Janne & Markkola, Pirjo & Kuronen, Marjo & Koivisto, Johanna (2016) *Lastensuojelun sijaishuollon epäkohdat ja lasten kaltoinkohtelu 1937–1983*. Sosiaali- ja terveysministeriön raportteja ja muistioita 2016:22. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.
- Hägman, Kai (1997) *Suurten muutosten Suomessa. Kansaneläkelaitos 1937–1997*. Helsinki: Kansaneläkelaitos.
- Iso-Hookana-Asunmaa, Tytti (2006) *Maalaisliitto-Keskustan historia: 5, Virolaisen aika: Maalaisliitosta Keskustapuolue 1963–1981*. Helsinki: WSOY.
- Jaakkola, Jouko (1994) Sosiaalisen kysymyksen yhteiskunta. Teoksessa Jouko Jaakkola & Panu Pulma & Mirja Satka & Kyösti Urponen, *Armeliaisuus, yhteisöapu, sosiaaliturva. Suomalaisen sosiaalisen turvan historia*. Helsinki: Sosiaaliturvan keskusliitto.
- Jalava, Jukka (2007) *Essays on Finnish economic growth and productivity, 1860–2005*. Helsinki: Tilastokeskus.
- Julkunen, Raija (1990) Women in the welfare state. Teoksessa Merja Manninen & Päivi Setälä (toim.) *The lady with the bow. The story of Finnish women*. Helsinki: Otava, 140–160.
- Jussila, Osmo (1990) *Suomen tie 1944–1948. Miksi siitä ei tullut kansandemokratiaa*. Helsinki: WSOY.
- Kaarninen, Mervi (2017) *Punaorvot 1918. 2. uudistettu laitos*. Helsinki: Minerva Kustannus Oy.
- Kalela, Jorma (1987) *Pulapolitiikkaa. Valtion talous- ja sosiaalipolitiikka Suomessa lamavuosina 1929–1933*. Helsinki: Työväen taloudellinen tutkimuslaitos.
- Kalela, Jorma (1989) *Työttömyys 1900-luvun suomalaisessa yhteiskuntapolitiikassa*. Helsinki: Työvoimaministeriö.
- Kalela, Jorma & Kiander, Jaakko & Kivikuru, Ullamaija & Loikkanen, Heikki A. & Simpura, Jussi (toim.) (2001) *Down from the heavens, up from the ashes. The Finnish economic crisis in the light of economic and social research*. Helsinki: Valtion taloudellinen tutkimuskeskus.
- Kangas, Olli (2006) *Politiikka ja sosiaaliturva Suomessa*. Teoksessa Tapani Paavonen & Olli Kangas (toim.) *Eduskunta hyvinvointivaltion rakentajana*. Helsinki: Suomen eduskunta & Edita, 190–366.
- Kannisto, Niko (2016) *Vaaleanpunainen tasavalta? SDP, itsenäisyys ja kansallisen yhtenäisyyden kysymys 1918–1924*. Väitöstudium, historia. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Karisto, Antti (toim.) (2005) *Suuret ikäluokat*. Tampere: Vastapaino.
- Karonen, Petri (2015) *Suomi vuonna nolla*. Teoksessa Ville Kivimäki & Kirsi-Maria Hytönen (toim.) *Rauhaton rauha: Suomalaiset ja sodan päättymisen 1944–1950*. Tampere: Vastapaino, 189–207.

- Kautto, Mikko (toim.) (2011) *Eläkkeet ja eläkkeensaajien toimeentulo 2000–2011*. Helsinki: Eläketurvakeskus.
- Kekkonen, Jukka (2016) *Kun asept puhuvat. Poliittinen väkivalta Espanjan ja Suomen sisällissodissa*. Helsinki: Art House.
- Kettunen, Pauli (1994) *Suojelu, suoritus, subjekti. Työsuojelu teollistuvan Suomen yhteiskunnallisissa ajattelu- ja toimintatavoissa*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Kettunen, Pauli (2001) The Nordic welfare state in Finland. *Scandinavian Journal of History* 26:3, 225–247.
- Kettunen, Pauli (2006) The tension between the social and the economic. A historical perspective on a welfare state. Teoksessa Jari Ojala & Jari Eloranta & Jukka Jalava (toim.) *The road to prosperity. An economic history of Finland*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 285–313.
- Kettunen, Pauli (2008) *Globalisaatio ja kansallinen me. Kansallisen katseen historiallinen kritiikki*. Tampere: Vastapaino.
- Kiander, Jaakko (2001) *Laman opetukset. Suomen 1990-luvun kriisin syyt ja seuraukset*. Helsinki: Valtion taloudellinen tutkimuskeskus.
- Kiander, Jaakko & Vartia, Pentti (1998) *Suuri lama. 1990-luvun kriisi ja talouspoliittinen keskustelu*. Helsinki: ETLA.
- Kilpi, O. K. (1915) *Suomalaisen kansanluonteen taipuvaisuus nykyaikaiseen industrialismiin ja kapitalismiin*. Aika, 73–87.
- Kilpi, O. K. (1917) *Suomen siirtolaisuus ja 19. vuosisadan kansantalous*. Taloustieteellisiä tutkimuksia XXII. Helsinki: Kansantaloudellinen Yhdistys.
- Kinos, Jarmo & Palonen, Tuire (2012) Varhaiskasvatuksen lähihistoria. Teoksessa Pauli Kettunen & Hannu Simola (toim.) *Tiedon ja osaamisen Suomi. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1960-luvulta 2000-luvulle*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 229–248.
- Kissane, Bill (2016) *Nations torn asunder. The challenge of civil war*. Oxford: Oxford University Press.
- Kivimäki, Ville & Hytönen, Kirsi-Maria (2015). *Rauhaton rauha: Suomalaiset ja sodan päättyminen 1944–1950*. Tampere: Vastapaino.
- Knox, Macgregor (2007) *To the threshold of power 1922/33. Origins and dynamics of the fascist and national socialist dictatorships*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Koivuniemi, Jussi (2018) *Tehtaiden Suomi ja deindustrialisaatio: 1900–2000*. Teoksessa Pertti Haapala (toim.) *Suomen rakennehistoria: Näkökulmia muutokseen ja jatkuvuuteen (1400–2000)*. Tampere: Vastapaino, 210–243.
- Kokkinen, Arto & Jalava, Jukka & Hjerpe, Riitta & Hannikainen, Matti (2007) Catching-up in Europe. Finland's convergence to Sweden and EU15. *Scandinavian Economic History Review* 55:2, 153–171.
- Koponen, Juhani & Saaritsa, Sakari (toim.) (2019) *Nälkämästä hyvinvointivaltioksi. Suomi kehityksen kiinniottajana*. Helsinki: Gaudeamus.
- Kortteinen, Matti (1987) *Hallittu rakenemuutos?* Helsinki: Hanki ja jää.
- Korvajärvi, Päivi (1998) *Gendering dynamics in white-collar work organizations*. Tampere: University of Tampere.
- Koskinen, Seppo & Martelin, Tuija & Notkola, Irma-Leena & Notkola, Veijo & Pitkänen, Kari & Jalovaara, Marika & Mäenpää, Elina & Ruokolainen, Anne & Ryyänen, Markku & Söderling, Ismo (toim.) (2007) *Suomen väestö*. Helsinki: Gaudeamus.
- Kuisma, Markku (2013) *Suomen poliittinen taloushistoria 1000–2000*. Helsinki: Siltala.
- Kuisma, Markku (2015) *Venäjä ja Suomen talous 1700–2015*. Helsinki: Siltala.
- Kuusi, Eino (1931) *Sosiaalipolitiikka I–II*. Porvoo: WSOY.
- Kuusi, Pekka (1961) *60-luvun sosiaalipolitiikka*. Helsinki: WSOY.
- Kuznets, Simon (1966) *Modern economic growth: Rate, structure and spread*. New Haven: Yale University Press.
- Laurent, Helene (2012) War and the emerging social state: Social policy, public health and citizenship in wartime Finland. Teoksessa Tiina Kinnunen & Ville Kivimäki (toim.) *Finland in World War II. History, memory, interpretation*. Leiden: Brill, 315–354.

- Lindberg, Hanna (2014) Omin ja vähän valtionkin avuun yhteiskunnan huipulle: Sosiaalinen nousu ja omin avuin menestyneen miehen ihanne varhaisessa sosiaalipoliittisessa tutkimuksessa. Teoksessa Pirjo Markkola & Ann-Catrin Östman & Marko Lamberg (toim.) *Näkymätön sukupuoli. Miehyyden pitkä historia*. Tampere: Vastapaino, 271–289.
- Lindert, Peter H. (2004) *Growing public. Social spending and economic growth since the eighteenth century vol. 1*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Linna, Väinö (2000) *Täällä Pohjantähden alla* 3. Väinö Linna, Kootut teokset IV. Helsinki: WSOY.
- Lloyd, Christopher & Metzger, Jacob & Sutch, Richard (toim.) (2013) *Settler economies in world history*. Leiden: Brill.
- Majander, Mikko (2007) *Demokratiaa dollareilla. SDP ja puolerahoitus pulataloudessa 1945–1954*. Helsinki: Otava.
- Markkola, Pirjo (1994) *Työläiskodin synty: Tamperelaiset työläisperheet ja yhteiskunnallinen kysymys 1870-luvulta 1910-luvulle*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Markkola, Pirjo (toim.) (2004) *Suomen maatalouden historia: 3, Suurten muutosten aika: jälleenrakennuskaudesta EU-Suomeen*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Markkola, Pirjo (2014) Family duties in the history of poor relief and social legislation in Finland. Teoksessa Pauli Kettunen & Stein Kuhnle & Yuan Ren (toim.) *Reshaping welfare institutions in China and the Nordic countries*. NordWel Studies in Historical Welfare State Research 7. Helsinki: NordWel, 139–162.
- Markkola, Pirjo (2016) Deaconesses in the history of nursing in Finland, 1890s to 1960s. Teoksessa Susanne Kreutzer & Karen Nolte (toim.) *Deaconesses in nursing care – International transfer of a female model of life and work in the 19th and 20th century*. Medizin, Gesellschaft und Geschichte. Stuttgart: Robert Bosch Foundation, 135–158.
- Mylly, Juhani (1989) *Maalaisliitto-Keskustapuolueen historia 2. Maalaisliitto 1918–1939*. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Nononen, Marko (2006) *Lapiolinjalla. Työttömät pakkotöissä 1948–1971*. Jyväskylä: Atena.
- Niemelä, Heikki (1988) *Suomen kokonaiseläkejärjestelmän muotoutuminen*. Helsinki: Kansaneläkelaitos.
- Niemelä, Heikki (2014) *Yhteisvastuuta ja valinnanvapautta. Sairausvakuutus 50 vuotta*. Helsinki: Kansaneläkelaitos.
- Niemelä, Heikki & Salminen, Kari (2006) *Suomalainen sosiaaliturva*. 2. korjattu ja uudistettu painos. Helsinki: Kansaneläkelaitos.
- Nieminen, Armas (1941) *Väestökysymys entisinä aikoina ja nykyään*. Helsinki: WSOY.
- Nummela, Ilkka (2018) Väestö, asutus ja elintaso ennen teollistumista: 1500–1900. Teoksessa Pertti Haapala (toim.) *Suomen rakennehistoria: Näkökulmia muutokseen ja jatkuvuuteen (1400–2000)*. Tampere: Vastapaino, 92–113.
- OECD (2017) *Pensions at a Glance 2017*. OECD and G20 Indicators. https://doi.org/10.17787/pension_glance-2017-en.
- Ojala, Jari & Nummela, Ilkka (2006) Feeding economic growth: Agriculture. *The road to prosperity: An economic history of Finland*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura, 65–92.
- Osterhammel, Jürgen & Petersson Niels P. (2005) *Globalization: A short history*. Engl. kääntänyt Dona Geyer (alkup. 2003). Princeton: Princeton University Press.
- Outinen, Sami (2015) *Sosiaalidemokraattien tie talouden ohjailusta markkinareaktioiden ennakointiin: työllisyys sosiaalidemokraattien politiikassa Suomessa 1975–1998*. Helsinki: Into.
- Paavolainen, Jaakko (1967) *Polittiset väkivaltaisuuudet Suomessa 1918 II: "Valkoinen terrori"*. Helsinki: Tammi.
- Paavolainen, Jaakko (1971) *Vankileirit Suomessa 1918*. Helsinki: Tammi.
- Paavonen, Tapani (2006) Talouden kehitys ja talouspolitiikka hyvinvointivaltion aikakaudella. Teoksessa Tapani Paavonen & Olli Kangas (toim.) *Eduskunta hyvinvointivaltion rakentajana*. Helsinki: Edita.
- Palomäki, Antti (2011) *Juoksuhaudoista jälleenrakennukseen: Siirtoväen ja rintamamiesten asutus- ja asutuskysymyksen järjestäminen ja sen käännteentekevä vaikutus asuttopolitiikkaan ja kaupunkirakentamiseen*. Tampere: Tampere University Press.

- Payne, Stanley G. (2011) *Civil war in Europe 1905–1949*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Peltola, Jarmo (2008) *Lama, pula ja työttömyys. Tampereläisperheiden toimeentulo 1928–1938. 1930-luvun lama teollisuuskaupungissa II*. Väitöskirja. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Peltonen, Matti (1992) *Talolliset ja torpparit. Vuosisadan vaihteen maatalouskysymys Suomessa*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Pihkala, Erkki (2001) *Suomalaiset maailmantaloudessa keskiajalta EU-Suomeen*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Piketty, Thomas (2016) *Pääoma 2000-luvulla*. Suom. Marja Ollila ja Maarit Tillman-Leino (alkup. 2013). Helsinki: Into.
- Pomeranz, Kenneth (2009) *The Great Divergence: China, Europe, and the Making of the Modern World Economy: China, Europe, and the Making of the Modern World Economy*. Princeton: Princeton University Press.
- Pulma, Panu & Turpeinen, Oiva (1987) *Suomen lastensuojelun historia*. Helsinki: Lastensuojelun keskusliitto.
- Pulma, Panu (1994) Vaivaisten valtakunta. Teoksessa Jouko Jaakkola & Panu Pulma & Mirja Satka & Kyösti Urponen (toim.) *Armeliaisuus, yhteisöapu, sosiaaliturva. Suomalaisen sosiaalisen turvan historia*. Helsinki: Sosiaaliturvan keskusliitto, 15–70.
- Pöntinen, Seppo & Alestalo, Matti (1983) *The Finnish Mobility Survey 1980: Data and first results*. Helsinki: Suomen Gallup Oy Report 9.
- Rasila, Viljo (1970) *Torpparikysymyksen ratkaisuvaihe: Suomen torpparikysymys vuosina 1909–1918: yhteiskuntahistoriallinen tutkimus*. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Roiko-Jokela, Heikki (2004) Asutustoiminnalla sodasta arkeen. Teoksessa Pirjo Markkola (toim.) *Suomen maatalouden historia. 3, Suurten muutosten aika: jälleenkakauskaudesta EU-Suomeen*, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 27–90.
- Roselius, Aapo (2010) *Kiista, eheys, unohdus. Vapaussodan muistaminen suojeluskuntien ja veteraaniliikkeen toiminnassa 1918–1944*. Helsinki: Societas Scientiarum Fennica.
- Roselius, Aapo (2007) *Teloittajien jäljillä. Valkoisten väkivalta Suomen sisällissodassa*. Helsinki: Tammi.
- Rostow, W. W. (1971) *Politics and the stages of growth*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ruutu, Yrjö (1920) *Uusi suunta: Suomalaisen yhteiskuntaohjelman ääriiviivoja*. Jyväskylä: Gummerus.
- Rytkölä, Olavi (1948) *Valtion vakinaisten virkamiesten palkkaus- ja eläkeoikeus*. Helsinki: Suomalainen lakimiesyhdistys.
- Saarela, Tauno (1996) *Suomalaisen kommunismin synty 1918–1923*. Helsinki: Kansan sivistystyön liitto.
- Saarela, Tauno (2008) *Suomalainen kommunismi ja vallankumous 1923–1930*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Saari, Juho (toim.) (2006) *Historiallinen käänne: Johdatus pitkän aikavälin historian tutkimukseen*. Helsinki: Gaudeamus.
- Saari, Juho (2010) Suomalainen konsensus – Korpilammen konferenssi (1977) käännekohtana. *Yhteiskuntapolitiikka* 75/2010, 469–487.
- Saaritsa, Sakari (2016) Taloudellinen, inhimillinen ja fysiologinen pääoma: antropometrinen näkökulma koulutusjärjestelmään ja sosiaaliseen liikkuvuuteen 1900-luvun alun Suomessa. Teoksessa Sakari Saaritsa ja Sinikka Selin (toim.) *Työväki ja sivistys*. Tampere: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 327–368.
- Salminen, Kari (1993) *Pension schemes in the making. A comparative study of the Scandinavian countries*. Helsinki: Eläketurvakeskus.
- Satka, Mirja (1994) Sosiaalinen työ peräänkatsojämiehestä hoivayrittäjäksi. Teoksessa Jouko Jaakkola & Panu Pulma & Mirja Satka & Kyösti Urponen (1994) *Armeliaisuus, yhteisöapu, sosiaaliturva. Suomalaisen sosiaalisen turvan historia*. Helsinki: Sosiaaliturvan keskusliitto, 261–340.
- Satka, Mirja (1995) *Making social citizenship: Conceptual practices from the Finnish poor law to professional social work*. Jyväskylä: University of Jyväskylä.
- Scheidel, Walter (2017) *The great leveler. Violence and the history of inequality from the stone age to the twenty-first century*. Princeton: Princeton University Press.

- Schön, Lennart (2013) *Maailman taloushistoria. Teollinen aika*. Tampere: Vastapaino.
- Siironen, Miika (2012) *Valkoiset. Vapaussodan perintö*. Tampere: Vastapaino.
- Siltala, Juhana (1985) *Lapuan liike ja kyyditykset 1930*. Helsinki: Otava.
- Silvennoinen, Oula & Tikka, Marko & Roselius, Aapo (2016) *Suomalaiset fasistit. Mustan sarastuksen airuet*. Helsinki: WSOY.
- Soikkanen, Hannu (1991) *Kohti kansanvaltaa: Suomen Sosialidemokraattinen Puolue 75 vuotta, osa 3 1944–1952*. Helsinki: Suomen sosiaalidemokraattinen puolue.
- Smolander, Jyrki (2000), *Oikeisto ja 'kansankoti' – Kansallisen Kokoomuksen suhtautuminen pohjoismaiseen hyvinvointivaltiomalliin jälleerakennuskaudelta konsensusajan alkuun*, Rauma: Suomen Historiallinen Seura.
- Sormunen, Esa (2009) *Sivistäviä seuroja, repiviä riitoja, vahvoja vaikuttajia. Kansalaisyhteiskunta Polvijärvellä 1900–1933*. Väitöstutkimus. Joensuu: Joensuun yliopisto.
- Sosiaalimenot ja niiden rahoitus vuosina 1987–2030* (1987). Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.
- Temin, Peter (1989) *Lessons from the Great Depression*. Cambridge: The MIT Press.
- Therborn, Göran (2014) *Eriarvoisuus tappaa*. Tampere: Vastapaino.
- Tikka, Marko (2006) *Valkoisen hämärän maa? Suojeluskunnat, viranomaiset ja kansa 1918–1921*. Jyväskylä: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Tikka, Marko (2018) *Suomen sisällissodan tapahtumat*. Teoksessa Tuomas Tepora & Aapo Roselius (toim.) *Rikki revitty maa: Suomen sisällissodan kokemukset ja perintö*. Helsinki: Gaudeamus, 82–110.
- Turpeinen, Oiva (1979) Fertility and mortality in Finland since 1750. *Population Studies* 33:1, 101–114.
- Uljas, Päivi (2012) *Hyvinvointivaltion läpimurto. Pienviljelyhegemonian rapautumisen, kansalaisliikehdinnän ja poliittisen murroksen keskinäiset suhteet suomalaisessa yhteiskunnassa 1950-luvun loppuvuosina*. Helsinki: Into Kustannus.
- Urponen, Kyösti (1994) Huoltoyhteiskunnasta hyvinvointivaltioon. Teoksessa Jouko Jaakkola & Panu Pulma & Mirja Satka & Kyösti Urponen (toim.) *Armeliaisuus, yhteisöapu, sosiaaliturva. Suomalaisen sosiaalisen turvan historia*. Helsinki: Sosiaaliturvan keskusliitto, 163–260.
- Uusitalo, Hannu (1990) Hyvinvointivaltion kehitys ja tulevat haasteet. Teoksessa Olavi Riihinen (toim.) *Suomi 2017*. Jyväskylä: Gummerus, 337–353.
- Uusitalo, Hannu (2006) Johdanto ja yhteenveto. Teoksessa Hannu Uusitalo (toim.) *Eläkkeet ja eläkeläisten toimeentulo. Kehitys vuosina 1990–2005*. Helsinki: Eläketurvakeskus, 11–30.
- Uusitalo, Hannu (2011) *Työurat pidemmäksi. Selvityksiä työuraryhmälle*. Helsinki: Eläketurvakeskus.
- Waris, Heikki (1932) *Työläisyhteiskunnan syntyminen Helsingin Pitkänsillan pohjoispuolelle: 1*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Waris, Heikki (1948) *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne*. Helsinki: Otava.
- Waris, Heikki (1968) *Muuttuva suomalainen yhteiskunta*. Porvoo: WSOY.
- Vartia, Pentti & Ylä-Anttila, Pekka (1993) *Suomen kansantalous 2017*. Helsinki: Etlä & Sitra.
- Vauhkonen, Jussi (2016) *Elätyksestä eläkkeeseen. Vanhuudenturva suomalaisessa työnantajapolitiikassa työeläkejärjestelmän rakentamisen saakka*. Väitöskirja. Helsinki: Helsingin yliopisto, Poliitiikan ja talouden tutkimuksen laitos.
- Widén, Solveig (1990) *Änkekassa och samhällsklass sociala strukturmövandlingar inom tre änke- och pupillklassors delägarkörer i det svenska riket 1741–1783*. Turku: Åbo Akademis förlag.
- Wilmi, Jorma (1994) *Sukupolvi viljelijän sosiaaliturvaa. Maatalousyrittäjien eläkelaitos 1969–1994*. Helsinki: Maatalousyrittäjien eläkelaitos & Gummerus.
- Virtanen, Aarni (2018) *Vennamo. Mies ja hänen puolueensa*. Helsinki: Art House.
- Voutilainen, M., Helske, J., & Högmander, H. (2020). A Bayesian Reconstruction of a Historical Population in Finland, 1647–1850. *Demography*, 57, 1171–1192.
- Vuorinen, Heikki S. (2006) *Tautinen Suomi 1857–1865*. Tampere: Tampere University Press.
- Yläska, Ville (2014) *Tehokkuuden toiveuni. Uuden julkisjohtamisen historia Suomessa 1970-luvulta 1990-luvulle*. Helsinki: Into.